УКРАЇНСЬКИЙ ЗАСІВ

ЧАСОПИС НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНТЕЛІҐЕНЦІЇ

1

МУЗИКА
НА
ЛЕЙБШТАНДАРТЕНПЛЯЦ

Сканував Василь Кисиленко

Портрет Т. Шевченка роботи Миколи Бондара.
1964-й рік.

УКРАЇНСЬКИЙ ЗАСІВ

ЧАСОПИС НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНТЕЛІҐЕНЦІЇ

ЧИСЛО 1 (5) ХАРКІВ ГРУДЕНЬ 1992
СІЧЕНЬ 1993

ЗМІСТ

Заложений 1942 року. Поновлений 1992 року
Рік видання III.
ч. I (5) грудень 1992 - січень 1993 року

Генеральний директор видання:
Ольга Броннікова

Головний редактор :
ІГОР БОНДАР-ТЕРЕЩЕНКО

Редакційна колегія:
Василь Боровий, Володимир Верховень,
Михайло Іванченко, Юрій Ісіченко

Адреса:
Харків, 310022, вул. Сумська 43

Сучасні засновники:
Ольга Броннікова, Ігор Бондар-Терещенко

Редакція залишає за собою право пропонувати теми для висвітлення.

Редакція застерігає за собою право скорочувати статті й правити мову. Більшість матеріалів цього числа друкується за правописом оригіналу.

© «Український Засів».
Передруки дозволені тільки за згодою видання. Реєстраційне свідоцтво ХК №270 від 17 листопада 1992 року.

Комп'ютерна верстка та макетування:
Інформаційна фірма "Край",
312040, м.Дергачі, Харківської обл., пров. Харківський I.

Харківська міська друкарня № 16.
310003, м.Харків, вул. Університетська 16.

Слово головного редактора

ПОЕЗІЯ ДОБИ ДОБИВАННЯ

В розмові з Григорієм Кочуром на тему українського Відродження «часів німецької окупації» на період другої світової війни згадали принагідно і одного з яскравих представників тієї доби в Харкові - поета Олексу Веретенченка. Тоді чомусь обом нам прийшли на згадку одні й ті ж його рядки, що нібито повинні «спливати в пам'яті» сучасної людини, якраз коли мова заходить про малознане та ще й, здається, крамольне. «Усім прощається на сконі, а Веретенченкові - ні», — так характеризував поет своє єдино можливе становище в сучасній «добі добивання». Пам'ятаю, принагідно відзначив, що віддавна, а саме з моменту першого, поверхового, знайомства з іменем свого земляка в поезії, хотів би поставити ці рядки епіграфом до майбутнього... - Чого? - перепитався тоді Г.Кочур, і розмова якось пригасла, перекинулась на інше.

А дійсно, в якій іпостасі повинен вертати до нас поет, якщо вже з першого речення цієї, нарешті, реальної, передмови впізнаю, Читачу, знайомий вираз роздратування на твоєму обличчі? Згадка про Ренесанс української літератури «під час окупації» викликала у тебе «справедливий гнів» і «обурення»? Я згоден зняти з попереднього вислову неприємні комусь лапки, якщо зумієш видобутись на хвилину з панцира власної упереджености. Відкрий сьогоднішні газети, вони допоможуть твоєму позбавленню від подібного жаху.

Відважно тримаючи курс на «білі плями» та «чорні діри» в неспокійному океані нашої Історії, ми щоразу оминаємо великий суходіл, який на мапі «колективної свідомости» був позначений «кимось» як terra incognita! Але даремно намагався сучасний Поліфем, розкидаючи уламки своєї зруйнованої імперії, утворити якнайбільше перешкод на шляху до тієї Землі: ми повертаємось до неї, взнавши, що там - люди. Ті люди, чиє героїчне минуле було силоміць викинуте з пам'яти нашого народу. Тобі, Читачу, може, дивно чути про героїку такого минулого, про яке ти ніколи не знав? Не знав, або не хотів знати: то вже не моя, а твоя біда, а радше сказати - смертний гріх тієї Системи, що окрім нового натхнення «перестройки» і «гласности» плекала було в твоєму серці ще й споконвічний вірус манкуртства.

Але не сумуй! Краще згадай: хіба ти ніколи не любив «петлюрівського» Сосюру й «барда Центральної Ради» Тичину? І, хіба, взнавши тільки сьогодні про справжню правдивість таких означень колишньої позиції тих поетів, ти викинеш їх з душі своєї комсомольської

юности? Щоправда, запропонувати тобі щось «нейтральне», неукраїнське, себто таке, що ти звик завчати в школі - з поезії Олекси Веретенченка - я не можу, бо він якраз не полишав своїх позицій. Та, мабуть, ти і сам вже цього не захочеш, надибавши в сучасній періодиці окрім колишніх наличок, навішаних на Маланюка, Багряного, Осьмачку, ще й «просто вірші» тих поетів, на творчості яких відтак добре розумілись вищеозначені корифеї «радянської» літератури, складаючи для тебе (із свого доробку) шкільну програму.

Сподіваюсь, що, цікавлячись віршованим словом, ти вже «вийшов» і на такі славні імена нашої Історії, як Олена Теліга, Юрій Клен чи Олег Ольжич. Якщо не стомився від переліку імен (а сподіваюсь, що ти молодий і нелінивий, якщо берешся під сучасну пору за читанку), хочу разом із тобою тихенько омріяти й майбутню можливість докладніше взнати про молодечі роки твоєї бабусі, або й дитинство мами з татком - якраз через творчість таких поетів, як Михайло Ситник, Олег Зуєвський, Борис Олександрів, чий творчий розквіт прийшовся саме на період небажаної для деяких вищезгаданих географів «німецької окупації України». Відтак, стривай! Хіба то не твоя мама розповідала тобі про те, як у них вдома під ту пору «квартирував німецький офіцер», який «пригощав її цукерками»? Згадав? Ну, а бабуся, вже певно пам'ятає, що окрім «тих німців» були ще й українці, які видавали для неї газети, ставили вистави - загалом робили усе, аби вона могла почувати себе вільною в рідному місті. Нехай вона пригадає, як здивувалась, зустрівши на шпальтах тогочасних видань вірші, підписані прізвищем знайомого хлопця, з яким, можливо, ходила до одного й того ж навчального закладу. Це була вісімнадцята холодногорська школа. Поета звали Олекса Веретенченко. Молодий бог української поезії кінця 30-х, в той незабутній рік знайомства Харкова з німцями, він міг подарувати їй свою збірку «Перший грім», видану тоді в цьому місті. Місті, яке він не захотів покинути, як не хотіли і не могли представники його покоління подарувати таким чином комуністичній системі масового винищення свого народу.

Тій молоді, що лишалася вірною поклику власного серця, було в 1941-му році трохи за двадцять. Їх були одиниці, «а я, один, не в силі все зогріти своєю ніжністю, любовію своєю», - признавався через десять років по тому харківський поет Олекса Веретенченко. Признавався в поразці своїх юнацьких намагань знайти справжнє визнання і любов на вільних Землях своєї рідної Слобожанщини. Сьогодні до нас повертається це овіяне легендами ім'я - разом із творчою спадщиною його побратимів, колишніх харків'ян, репрезентованих на сторінках відродженого часопису «Український Засів».

Ігор Бондар

Сили невичерпні

Олекса Веретенченко

МИ ЩЕ УДАРИМО, ЯК ГРІМ!

1933

Український збіджений народе!
Україно, мати Січова, -
всі твої знамена і клейноди
обікрала, знищила Москва!

Хай шаліють москалі неситі,
ми не кинем вічне бороття -
прийде час - і в західному світі
зійде сонце нашого життя.

А тепер не чути серед степу
орлього клектання угорі,
славу про Хмельницького й Мазепу
не співають сиві кобзарі.

Тільки чути гупання кайданів
в Соловках, в Сибіру, в Колимі -
то козацька нація гетьманів
гине у московському ярмі.

Де поділись - усмішка весела
і купальські Вогнища дівчат,
де поділись українські села
і садки вишневі коло хат?!

Щезло все в голодному пожарі,
матері дітей своїх жеруть,
божевільні люди на базарі
людське м'ясо людям продають.

Щезло все... і всюди на руїні
бенкетують п'яні вороги,
українці мруть на Україні,
а жидів, як грязі, навкруги.

Ні, ми ще обстанемо, як хмара.
Ні, ми ще ударимо, як грім -
і коли за все приходить кара,
то якої ж кари треба їм?!

21 січня 1943 року

ЗАПОРОЗЬКЕ РІЗДВО

В небі хмари чорні, як примари,
Місяць, як турецький молодик, -
виборні стамбульські яничари
поспішають в сонний Чортомлик.

В кожного шаблюка, ніж і кремінь,
а на грудях кована броня,
їде хан, вдивляючись у темінь,
і коня арканом підганя.

Будуть стріли сипати у вічі,
будуть рвати тіло на шматки...
Господи, не дай загинуть Січі!
Чуєте? - Прокиньтесь, козаки!

Вогнище на варті догорає,
промайнули тіні вдалині.
Зловороже військо обступає
запорозькі білі курені.

Грає вітер пісню сумовиту,
а козацтво й досі ще не спить, -
ріже в карти, хилить оковиту,
про чортів і пекло гомонить.

Звівся Шевчик, дивиться в кватирку, -
тільки свиснув, аж присів кобзар:
«Гляньте, хлопці, на різдвяну зірку,
та не бійтесь турок і татар».

«Гей, вставай - готуймося до бою» -
кошовий засвічує свічки,
на колінах заряджають зброю,
моляться чубаті козаки.

І озвались голосом покари
луки і мушкети вогневі, -
як собаки, гинуть яничари.
і татари тонуть у крові.

Збилися, змішалися докупи
товариство буйне і орда,
йде Сірко - і нехрищеним трупом
до Дніпра дорогу проклада.

Де ти, сонце, хмарою сповите,
засвітися дзеркалом в імлі,
покажи народам всього світу
славу української землі!

Мчиться хан без огляду і стриму,
а за ним далеко чути спів,
то в погоню гоняться до Криму
вітроногі коні козаків:

«Знай, невіро, нашу Січ і відсіч!
Не прощають козаки турбот, -
вас було усіх п'ятнадцять тисяч,
а зосталось - тисяча п'ятсот!»...

7 січня 1943 року

* * *

Падають сніжинки на мертвий брук,
Прахом пахнуть міста чужинні.
Навзаході сонце, мов жовтий павук
В срібнобілому павутинні.

Звалища заліза. Камінна гора.
А вгорі голубині крила...
То були бої - Європа стара
На тисячу літ постаріла.

Знов на серце лягла зима.
Узялися кригою дні прожиті.
І нічого дивного нема
У цьому дивному світі.

Все минає неначе дим,
Все таке незвичайно звичне,
Навіть слово стає старим,
Навіть вічне - не вічне.

1951

* * *

Так ось який ти, світе зелен-золот,
Давно відомий з вицвілої казки...
Серця людей - неначе лід і холод,
Злоба. Ненависть. Вічно жах поразки.

Плюндрують, крадуть, палять без розбору,
Самого Бога розпинають сміло!
І тільки дим підноситься угору,
Немов душа того, що відгоріло.

Плянети, зорі, і метеорити,
І навіть сонце мерхне над землею,
А я, один, не в силі все зогріти
Своєю ніжністю, любовію своєю.

1951

* * *

Не дайте голодному хліба.
Прагнущого не поїть.
Як легко жадана скиба
Наблизить жадану мить...

Не дайте голодному хліба,
Прагнущого не поїть.

Я сам умирав на полі
У колі впокійних примар.
Та, може, з веління долі
Вернув до життя поволі
Маленький, в крові сухар.

Я сам умирав поволі
У колі впокійних примар.

1954

* * *

Погасили зчорнілі світання
Ночі в лунах, тіла у крові
Біля згарі.
Доба добивання
Перетнула шляхи вікові.

Погляд сталлю струмився синій.
Кінь її пролітав стрімголов.
А проте молодої краси в ній
Не було,
Бо краса - то любов.

Промайнула,
Розтала в блакиті.
Від копита глибокі сліди
Дощовою водою налиті.
Я напився тієї води.

1964

Із збірки «Заморські вина»
в-во «Сучасність», 1974

* * *

Що кому судилось: долі прясти ниті,
Сонцеві світити, а землі цвісти.
До мети своєї прагне все на світі,
І яке це щастя досягти мети.

Визначено міру матері-натурі,
Камінь і рослина, птах, людина, звір -
Борються невпинно з бурунами бурі,
Плавають, літають - вгору, вглиб і вшир.

А мені на груди налягає брила,
Радість існування я давно забув
І звестись не сила, глянути не сила,
Скільки тисяч років дома я не був?

Як же ви далеко, простори простерті,
Що такий свіжистий збуджували щем!
На прарідне лоно я вернусь по смерті
Блискавкою-громом, зливою-дощем.

* * *

Корабельні склянки відбивають дві.
Чорна хвиля на морі.
Ніч.
І вітер
І шум.
І вогні топові
Розгойдалися, наче зорі.

Спалахнув метеор серед хмарної мли -
То вгорі з місяцевого рогу
Пролилась благодать на тих, що пішли
У далеку дорогу...

Попливли, попливли -
На багатий улов,
Чи за мир віддаватимуть подать?..
Знаю, думаєш ти, що повернуться знов
Кораблі, -
А вони відходять.

* * *

Ще пам'ятаю цвіт розмаю
І в небі радісну дугу...
Кажу, а сам - немов торкаю,
Цілую землю дорогу.
Де молодість моя безжура
Майнула - так на світі є!
Колись і Рильський і Сосюра
Пили за здравіє моє.
Я жив у місті сонцеликім,
Був на Тарасовій горі
І з Володимиром Великим
Ловив я рибу на Дніпрі.
У водах Дону і Дунаю
Черпав джерелову снагу...
Кажу, а сам - немов торкаю,
Цілую землю дорогу.

РЕЙС

Хай буде так. Доба тривожна
Нас кидає в чужі світи.
Але вертає душа кожна...
Забутого згадать не можна,
Потраченого не знайти...

А хвиля бризкає сердито -
Велична мить, велична мить!
Багато нами пережито,
(Кого нема, кого забито),
Ще більше треба пережить.

Та я з тобою, я з тобою
Шукаю точки опертя -
О будь же, будь завжди такою
Супутницею дорогою
Мого бурхливого життя!

І хоч непевна путь-дорога
В краї незнані - десь - кудись -
Але у Господа святого
Ти не благай собі нічого:
За Україну помолись.

* * *

Виринають спогади золоті -
Все про вулицю невідому,
Де проходив колись тільки раз у житті
І ніколи по тому.

Сніговіями зір там разили разки
Білих квітів. У цілому світі
Не стрічав я таких. - Про минуле згадки,
Наче рани відкриті.

Інший хтось по тій вулиці хризантем
Ідучи з усієї горлянки
На світанку висвистує солов'єм
(О прекрасні світанки!).

Там нові покоління зросли давно -
Юнаки і дівчата - привіт їм!
Я дивлюсь у вікно і заморське вино
Пахне хмелем столітнім.

* * *

Надо мною схилився лікар,
Тихо руку мою проколов.
Три хвилини -
І знову витер...
Це так просто - віддати кров.

Ось стоїть вона в узголов'ю
На столі.
Я спокійно дивлюсь:
Може кров'ю, своєю кров'ю
Порятую життя комусь.

І, можливо,
З далекого краю
Прийде лист на моє ім'я
Від людини, якої не знаю
І ніколи не знатиму я.

МОНОДІЯ

Отак - народиться і помре
Людина. Марні сльози...
В новому світі все старе,
А де ж метаморфози?

Замерехтить зоря вночі
І змеркне у померку...
Життя - це блимання свічі,
Це розблиск фоєрверку.

Багато скрізь горить багать,
Життя таке багате!
Недовгий вік ізвікувать
Судилося, мій брате.

ПОЕТА СТРОФИ

Поета строфи похоронні
Знов пригадали давні дні.
Усім прощається на сконі,
А Веретенченкові - ні.

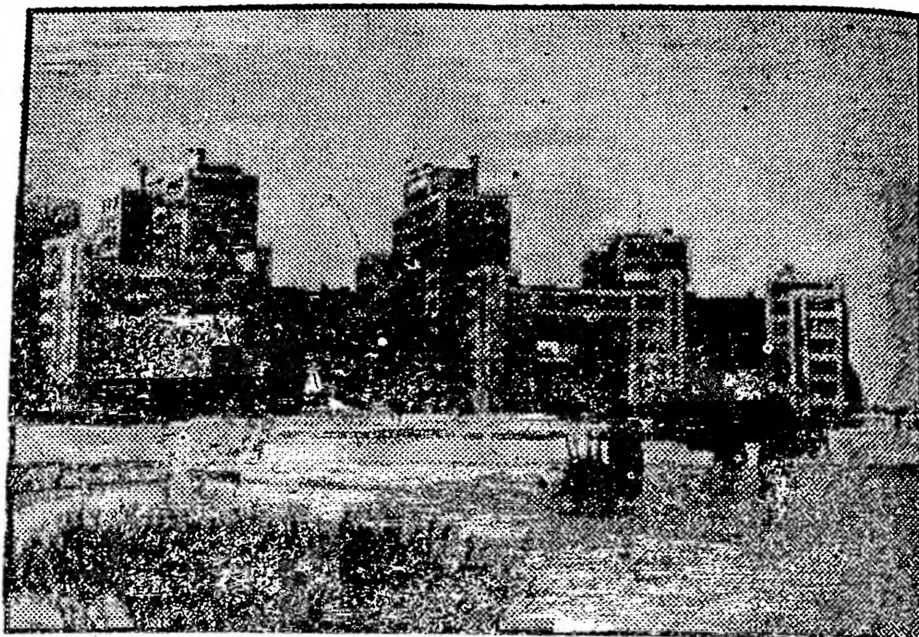
Уже не вернешся тепер ти
До найдорожчої мети.
Бо треба жити, треба вмерти
За землю, де родився ти.

Землі зелені оксамити,
Любив я небо голубе...
Та не судилося судити -
Я сам судитиму себе.

Сам визначу межу провині,
Що з виру вирватись не міг
У тій завійній хуртовині
І коні збилися з доріг.

Гей, мчіться, коні, від погоні,
Хоч в пекло, коні вороні!
Усім прощається на сконі,
А Веретенченкові - ні.

Недавня історія

Харків. Будинок Державної промисловості, (колишня пл.Дзержинського.) Зима 1941-42 р.р.

Ігор Бондар

МУЗИКА НА ЛЕЙБШТАНДАРТЕНПЛЯЦ

«Насправді ж було життя»,- згадує сьогодні про період «окупації України військами III Райху» один із харківських учасників того періоду визвольної боротьби нашої Нації. Яким воно було в побутовому плані свого розвитку - це інше питання, бо, насправді, відповідальність за це (відносно Харкова), як зазначає Ю.Шерех, «падала на радянську політику, що знищила місто, висадила електроварню й водогін, спалила хліба на корені, винищила худобу й зруйнувала шляхи сполучення. Навіть, якби німці хотіли, вони не могли б прогодувати голодне й поспіль безробітне, а отже й недоречне місто». Як відомо, не в цьому полягала головна мета нової влади, чиє військо, визволивши з-під большевицької окупації чергове місто, впевнено крокувало далі, залишаючи за визволеними право самим видобуватись з колишнього небуття свого «совєтського існування».

З описом тодішнього харківського зубожіння, в черговий раз спланованого московськими авторами, контрастують спогади О.Семененка. «Довелося в 1945 році після поразки Німеччини

бачити знищені німецькі міста, - розповідає він. - Там ніколи не переставала функціонувати електрика, крамниці безперервно продавали бідний харчовий раціон, була вода, функціонувала залізниця. Там ніхто не вмер з голоду»...

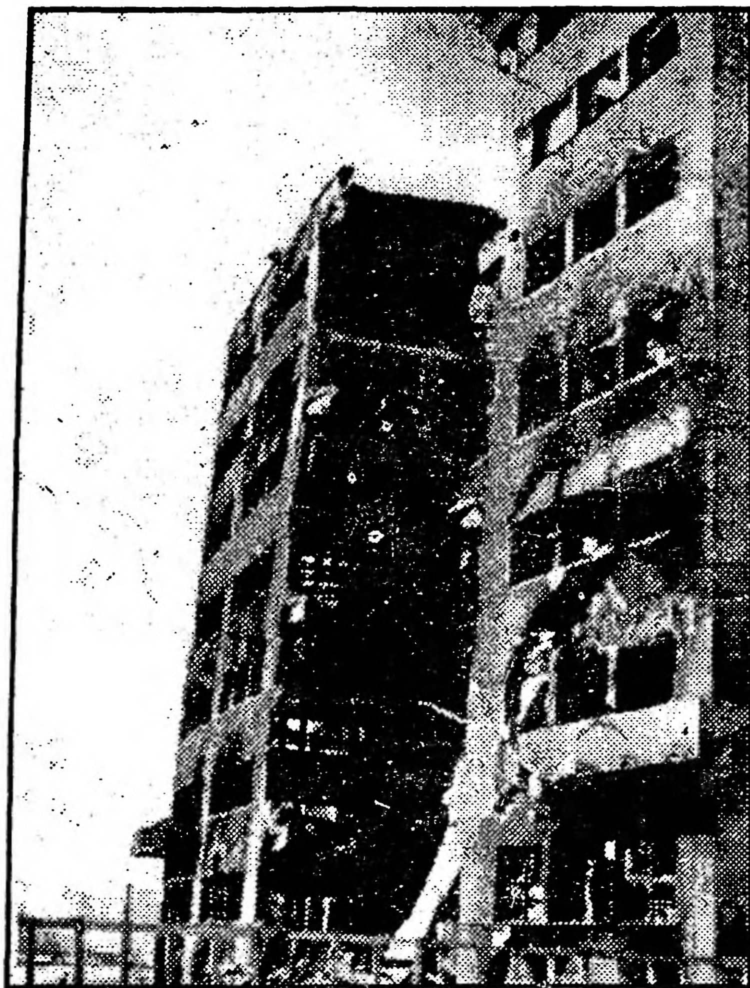
Отже, 24 жовтня 1941 року до Харкова вступили німці. «День був погожий, шибки міста повибивані, під ногами хрускотіли скалки битого скла, на майдані Держпрому тяглися везені миршавими шкапами німецькі валки, авто не могли рухатися бездоріжними українськими дорогами, шлях від Полтави до Харкова забрав з місяць, німецький наступ безнадійно застрягав, але харків'яни гуляли по Сумській у святкових одягах, день був погожий, і це були перші німецькі солдати, жовте листя, бите скло були, як музика на підошвах». (Ю.Шерех). «...Було багато людей, - додає О.Семененко, - з такими настроями, ніби війна вже скінчилася, і починається якесь нове життя».

В такій атмосфері до процесу відродження духовного сенсу життя вступали національно свідомі елементи українського середовища, яких не змогла або не встигла знищити пекельна машина комуністичного терору. Не зважаючи на те, що зокрема під час харківської примусової «евакуації» загинуло чимало осіб з інтелігентського загалу, лишалися ще «офіційно» не задіяні сили національного спротиву, які тримали свій зв'язок з місцевим підпіллям кінця 20-х років. Це були якраз ті люди, чиїх душ не змогла перекраяти большевицька система протягом свого панування на тілі української Нації. Живучи в «прифронтовому Харкові з висадженим центром і зруйнованими заводами, без води, світла, опалення, їжі» (Ю.Шерех), вони починали новий етап історії відродження нашої знекровленої культури.

«...На другий день окупації на перших зборах у приватній квартирі зібралося тільки шість чоловік, проте уже в ближчі дні почалася велика концентрація українських сил Харкова. Згодом з цього зародку виросла велика формація, відома здебільшого під іменем харківської групи або харківської громадськості. ...Взаєморозуміння в цій групі і взаємне довір'я могло створитися на основі спільної ідеї і спільної долі більшости цих людей в минулому. Основою взаєморозуміння було переконання, що після зникнення тієї влади, яка силою багнетів в 1920 році перервала процес творення державно-національного життя України, цей процес має продовжуватися наявними силами за всяких умов.» (О.Семененко).

Слід сказати, що харківський націоналістичний рух, продовжуючи свої традиції від підпільних осередків Братства Тарасівців І.Липи та Української Народної Партії М.Міхновського початку віку, аж до відродження самостійницьких ідеалів, що проповідували

ці формації, вже в діяннях СВУ та СУМ 30-х років, відразу зайняв активну позицію в подальшій роботі по відновленню українських традицій на теренах збольшевиченої Слобідщини. Державний Прапор на будинку міської Управи, що містилась по вул.Сумській 15, був запорукою до успіху в тій справі - для всіх, хто «звільнений від жидо-московської тиранії», надсилаючи вітальну телеграму Адольфу Гітлеру, «радісно дивився у своє світле майбутнє», в якому б українці «своєю працею, числом і обдарованістю мали б зайняти належне місце в процесі наведення справедливого ладу у вільній Европі».

Харків. Частина зруйнованого большевиками Будинку проектів. Зима 1941-42 р.р.

Наближенням того майбутнього в Харкові опікувався вищезгаданий адвокат О.Семененко, призначений командуванням Вермахту на бургомістра (до нього цю посаду недовгий час обіймав професор Інституту сільськогосподарського машинобудівництва О.Крамаренко). Отже, на той період по місту відкриваються українські установи, засновуються нові періодичні видання, почи-

нає діяти «Просвіта» і, звичайно, продовжує свою роботу «підпільний обком», діячі якого («якісь непевні, нікому не знайомі люди» - Галина Хоткевич) тільки й займалися, що відомою всім «фіксацією фактів». На совісті тих «діячів» були, окрім виданих пізніше органам НКВД українських патріотів (вищезгадані «факти» як правило лягали в основу обвинувачення, за яким слідував багаторічний термін ув'язнення) ще й «вішання закладників за вибухи і підпали, чинені партизанами, ліхтар за ліхтарем, вздовж вуличних кварталів», що Ю.Шерех чомусь вважає за «акт крайності» (можливо, так само, як і повне знищення невинних мешканців Петрищева, розстріляних «за прекрасную Зою»).

Активний діяч тодішнього літературного руху в Харкові Дм.Нитченко додає: «...Вже після приходу німців, большевицький агент вибухом пошкодив Холодногорський міст, за що німці схопили просто на вулиці з сотню невинних мужчин і повісили їх на бальконах будинків, а червоні, втікаючи, попалили багато капітальних будинків, фабрик, готелів. А найстрашніше - спалили на Чернишевській вулиці в'язницю НКВД разом з ув'язненими. Там згоріло в страшних муках 1200 людей».

Зауважимо, що в Харкові подібні репресійні заходи з боку нової влади відбувалися постійно. Були шибениці й розстріли, нищили «людей без імені», з коротким написом на грудях «комуніст», але гинули й невинні люди - закладники. «Хто ж міг давати німцям на розстріл людей? - запитує О.Семененко і відповідає: — ...То були комуністичні агенти, залишені для роботи під окупацією. Примітивний жорстокий апарат німецької репресії, яка була приготовлена за щедру відплату без розбору за всякі прояви саботажу, звертався до цих агентів, і ті вибирали закладників. Вибір міг упасти на кожного з нас». За твердженням цитованого вище автора, згаданими агентами в Харкові «стали в багатьох центральних районах (на пости керівників будинків) невідомі до приходу німців індивіди, які були "першою ланкою" для всякої влади міста в її поліційних заходах».

Натомість свідомі українські сили для ширення національних ідей в колишньому промосковському Харкові відкрито надаються до послуг офіційних громадських засобів. Друковане слово під ту пору ширилось також на Київщині, де при щоденнику «Українське Слово» (відродженого вже на еміграції поетом Ю.Кленом) виходив літературний журнал «Літаври», редагований поеткою Оленою Телігою; на Сумщині редактором часопису «Голос Охтирщини» був знаний письменник Іван Багряний; на теренах Полтавщини з'явились «Золотоніські вісті», які видавав дід автора цих рядків, відомий на всю Україну художник Микола Бондар. На Слобідщині

найбільшу популярність мала харківська «Нова Україна», яка виходила під редакцією Петра Сагайдачного, а пізніше - Всеволода Царинника. Посеред відомих нині харків'ян в ній друкувались Ю.Шевельов, О.Веретенченко, Дм.Нитченко, В.Боровий та інші.

«Десятого грудня 1941 року, - згадує зокрема Дм.Нитченко, - в Харкові виходить перше число газети «Нова Україна» з палкою передмовою письменника Аркадія Любченка. А редактором мови став професор Юрій Бойко. Незабаром ця газета принесла деталі нового злочину...» Зауважимо, що при тому мова йшла про знищення енкаведистами 300 в'язнів з харківської в'язниці, котрі терміново переганялись до Куп'янська. Серед зігнаних до однієї клуні в'язнів, що була підступно підпалена НКВД, були й відомі поети В.Свідзінський, О.Сорока, О.Введенський. Саме на сторінках «Нової України» про їхню загибель розповів ректор Харківського університету Рибалов, який згодом прибився до редакції видання.

Слід визнати, що большевицькі акти терору щодо населення «окупованих» теренів України не припинялися й надалі, і про це свідчить той же Дм.Нитченко у власних спогадах «Від Зінькова до Мельборну». «Часто радянські літаки скидали бомби на хати харків'ян, - згадує він сьогодні. - Одного разу я був на базарі, як швидко пролетів радянський «ястребок» і застрочив по людях з кулемета». І далі: «...Більшовицькі літаки раз у раз скидали бомби на будинки Харкова».

Харків. Колишня пл.Дзержинського. Зима 1941-42 р.р.

Повертаючись до факту виходу «Нової України» на широкий харківський загал, зауважимо, що довколо цього видання на той час гуртувалося ціле гроно молодих патріотичних сил, яке й розбудовувало основи української культурної політики на звільнених теренах Слобідщини. «В комуністичній системі вони були відомі під дискримінуючим іменем «петлюрівців» або «буржуазних націоналістів» (О.Семененко). Це було достоту проявом того «найменьшого», про яке Ю.Шерех згадує, що саме воно, ще на початку, «в стужавілому, зальодоватілому, мертвому прифронтовому Харкові» «сповняло надією, електрифікувало», маючи до того ж офіційне коріння «надії й тепла» - осередок «Просвіти» «в сірому будинку на Садово-Куликівській вулиці» (теперішня вул.Дарвіна - І.Б.).

Але чи був цитований тут наскрізно Ю.Шерех, поет розглянутої Доби (якій він лишив на згадку свій перший твір - «чи то гімн чи то марш німецьким воякам») свідомий того, що організацією її Спільноти керували далеко не ті сили, котрі, як і сам поет, були лише вдячні за те, що «скінчилася зловісність попередніх десятиріч»? Адже назагал відомо, що національним життям, як на Слобідщині, так і на Київщині, під час окупації опікувалась ОУН під проводом А.Мельника, і кращі сили української інтелігенції знаходились саме «по цей бік барикад» націоналістичної орієнтації. Сьогодні дехто каже про їхнє «коляборантство», висовуючи натомість ідеал «лісових братів», і забуваючи про те, що всі вищезгадані митці - поети, художники, науковці - виконували під ту пору лише власний обов'язок перед Україною: бути з її народом, працювати задля нього попри всі політичні негаразди власного існування. «Пліч-о-пліч з німецьким Вермахтом» змагали найбільш свідомі з них проти большевицької колонізації світу.

З приводу активної діяльности похідних груп ОУН, котрі йшли слідом за німецьким військом, слід зазначити, що революційні сили С.Бандери зокрема до Харкова не дійшли: Похідна Група (близько 1500 осіб з ОУН (б) на чолі з Миколою Лемиком-Сенишиним, яка мала на меті осягнути містом, була знищена Гестапом у жовтні 1941 року в Миргороді.

Чи знав про все це вищезгаданий Ю.Шерех, коли отримував відмову на власний «чи то марш чи то гімн» з редакції «Нової України» із зазначенням, що часопис «не цікавиться політично заангажованою літературою і нехай німецькі перемоги оспівують німецькі поети»? Навряд чи це було йому відомо, бо лише «з відрази до минулого» існувала в поета «наявність віри в святість і розумність усього, що належало до іншого табору». Натомість справжні почуття національної гідности мали інші - ті, що не втікали (з Харкова до Києва, Львова, Лемківщини, Німеччини), а лишалися на власних позиціях, покликані до того вірою в Ідею та

Чин своєї Організації. Прикладом тому є героїчна праця членів ОУН: поетки Олени Теліги, котра в згадані часи за наказом Організації очолювала київську Спілку письменників, поетів Івана Ірлявського й Олега Ольжича, тодішнього керівника київської групи ОУН, який провадив Культурну Референтуру ПУН, та багатьох інших. Як київські, так і харківські діячі, члени Організації, нічого спільного не мали з «привілейованою і єдино годованою тоді групою фольксдойче» (Ю.Шерех), але їхню жертовну працю подекуди оцінюють як «зрадництво ідеалам» (цікаво, чиїм?), від чого так швидко ухилився свого часу автор наведеної вище цитати.

Відносно згаданого питання «коляборантства» тих патріотів з німцями, слід навести уривок із київських спогадів М.Бачинської-Донцової, які в деякій мірі допоможуть нам його розв'язати. «Факт фактом, - пише вона, що по всіх німецьких урядах паношилися «русские девицы гурисы» і гучно дзвеніла російська мова. Коли взяти під увагу, що ті російські дівчата були колишні комсомолки і тягли всюди «своїх» людей, що совєтський приказ своїм людям входити в усі німецькі установи і розкладати їх з нутра був правдоподібний, зрозумілою була глуха розпач наших київських патріотів. Бо жертвою тих, пристосованих до німців, совєтських людей, падали спровоковані і зденунціовані українські люди. Всюди суща неділимська Росія, під виглядом власівців, козаків, фольксдойчів-СС-ів нищила вмираючу, але невмирущу Україну».

...Може й має рацію Д.Шумук, коли, згадуючи В.Стуса, зазначає, що в недалекі 70-ті «просто не було кому переконливо сказати: «Василю, оголошувати голодівки, боротися, писати протести, ми всі можемо, і тому ти, Василю, повинен робити тільки те, чого ми не можемо зробити». Згадаємо, що аналогічне питання стояло свого часу і перед Оленою Телігою - на період винищення українських націоналістів київським Гестапом. Провід Організації стояв тоді за негайне відкликання поетки з теренів України. Проте, кинути свій нарід напризволяще вона не змогла, розділивши власну гірку участь з тисячами інших українських патріотів.

Більш конкретно щодо ситуації в Україні 40-х років пише М.Осадчий, зазначаючи, що «письменникам-патріотам не було місця на передній лінії фронту, в котлі кривавих боїв». Але мусимо при тому спитати, чи не була вагомішою праця тих одиниць в серці самої Нації: по містах та селах «окупованої» України, виконуючи яку, письменники займали позицію якраз переднього краю боротьби? І чи в праві ми сьогодні розділяти їхній здобуток на «революційний» чи «нейтральний» процеси Відродження, тим більш, що обидва вони мають однакове право на назву ери в розвитку духовности України під час участи останньої в хрестоносному поході проти большевицького варварства.

Сили невичерпні

Я БАЧИВ ВЕСНУ ВОСЕНИ

Поезія «Нової України»
(Харків 1941-43 рр.)

Українські музи не мовчать і в часи лихоліття. В найтяжчі часи суворих іспитів Долі, посланих Провидінням нашому Народові Українському, не згортав він сувоїв письменства, не кидав в закуток палітри й пензля, не замикав у скриню голосних, співучих музичних приладів.

Ніколи і ні за яких обставин не переставав Народ наш творити культурно-національні цінності, які по камінчику-самоцвіту, з року на рік, з віку в вік збагачували скарбницю світових культурних надбань, доповнювали своїми, властивими тільки йому, Українському Народові, перлинами духовних здобутків людства.

Так було, так є, так буде.

Ол. Варавва

У складанні добірки поезій митців "Нової України" редакція завдячує панові Ростиславові Рибальченку.

В. Нирко

ВОСКРЕСЛА УКРАЇНА

Втекли знеславлені, ворожі,
Комуністичні зграї злі,
І задзвонили в Храмах Божих
На звільненій моїй землі.

А люд, уярмлений роками,
Уперше вільно у житті
Ішов, не криючись, у храми
Діла прославити святі.

І перед Богом на колінах
Творив молитву він палку,
За мужність лицарів Берліну,
За першу радість на віку.

За те, що нехристів немає,
Що геть туман кривавий щез.
Що Україна воскресає,
Як мучений Христос воскрес.

25-26 грудня 1941 року

І. Углай

ЖИВУЧА СИЛА

В душі моїй одне бажання,
Єдина мрія чарівна,
Єдине в серці поривання
І в думці думка є одна.

І думка та - про край мій рідний,
Про край коханий, любий край,
Край занехаяний і бідний,
Але ж і гарний, ніби рай.

Для мене він дорожчий світу,
Йому я душу віддаю
І за завзятість гордовиту
Його я глибоко люблю.

О, ти, незборена країно,
Від тебе кращої нема!
Моя прегарна Україно,
Була ти скута і німа.

Тебе кривавили, ти билась,
Ти розпиналась на хресті.
Дощенту гинула, хилилась,
В кормизі, в путах, в темноті.

Але ніхто тебе зламати,
Ані зігнути не здолав.
Ти неприхитна, люба мати,
І дух твій все перемагав.

Ти завжди, завжди віджила,
В тобі живуча сила є.
Ти із розвалищ уставала,
Ти - та, що з попелу встає.

11 грудня 1941

В.Олешко

РОЗКВІТНЕШ, СЛОВО...

...Возвеличу
Малих рабів німих,
Я на сторожі коло їх
Поставлю Слово.
Тарас Шевченко

Я знаю, ти розквітнеш, слово
Вкраїни рідної, степів,
Де стрепенувся дух понови
І мужнє серце оживив.

Де в загравах, в борні завзятій
Підводиться Новітній день.
Народжується зміст крилатий
Нових думок, нових пісень.

Вогнем, цілющою росою,
Що колосу снагу дала,
Для нас ти є на полі бою,
І в славних лицарських ділах.

Для нас - краса, незламна сила
І грізна зброя для катів.
Світи ж і грій, як завжди гріло,
Пробуджуй почуття святі!

Жаринкою ти ледве тліло
В думках і мріях... Час настав -
Розжеврілось, запломеніло
Теплом, любов'ю на вустах.

Лунай, грими! Та возвеличуй -
І не німих, і не рабів -
А край оновлений, що кличе
До творчості твоїх синів.

Лунай, грими, розкуте слово!
Стобарвним рястом землю вкрий,
Щоб став щасливим гордий знову,
Край рідний, степ прекрасний мій.

березень 1942 року

Інна Христенко

ПРИВІТ ТОБІ, ВЕСНО!

Привіт тобі, весно,
Блакитно-чудесна,
Мережана сонця промінням ясним!
Бурхливії води
Вже будить твій подих, -
Я п'ю його спрагло, впиваюся ним!

Хай ллється він в груди,
Хай серце розбудить,
Хай геть промине всі зимовії сни,
Хай тіло пружніє,
Хай думка ясніє,
Хай душу наповнить бадьорість весни!

Привіт тобі, весно!
Ти нині принесла
Оновлену юність в обіймах своїх,
Оновлені мрії,
Воскреслі надії,
Оновлену віру у здійснення їх!

На чорних руїнах
Моєї Вкраїни
Уже зеленіє весняна трава.
І разом з весною
Красою новою
Ось-ось зацвіте Україна Нова!

13 березня 1942 року

Василь Боровий

НОВИЙ ДЕНЬ

Осіннє листя вислало дорогу,
Прозорий вітер лине із степів.
Моя душа - і радість, і тривога,
Де наростає несказанний спів.

У тому співі серцем відчуваю
І давній біль, і нові світлі дні,
Які принесли звільненому краю
Німецькі неподолані сини.

О, любий краю! Місто моє рідне!
В вогні пожеж, під вибухами мін
Тебе палили вороги негідні,
Щоб ти не встало з горя і руїн.

Та хай зотліє в тім вогні минуле,
Нехай іде в віки - без вороття.
Я новий день стрічаю серцем чулим,
Як перший, справжній день мого життя.

24 жовтня 1942 року

НА РІДНІМ ПОЛІ

По степах, де трави кучеряві,
Де шумів стеблистий океан,
У киреї чорній і кривавій
Він ішов - московський Чингіз-Хан.

І схилились люди від натуги
Під важким ярмом печалі й бід:
Це ж од рота нашого катюги
Віднімали український хліб.

Ті літа розвіялись, як бурі,
Чуєш, пісня полем - як ріка?!
Ніби вітер на старій бандурі
Невидимі підструнки торкав.

Він війне - і наливна пшениця
В далечінь зривається уплав,
Аж туди, де важко полуниці
Посхиляли ягоди у став.

А жита горять зеленим жаром,
Перегнувсь на стеблах колос весь.
Буйні вівса виграють над яром,
Дзвонить ніжно крильцями овес.

І спливає літо в зрості й силі,
Все, мов яблука тугий налив,
Там, де кінь Мазепи і Трясила
Неспокійну тирсу толочив.

Де лилася славна кров козача,
То ж її рум'янець по житах,
І сльоза на мить впаде гаряча:
Я ж впізнав до краплі юнь життя!

Я, мов цвіт, що, вчувши літа силу,
Навкруги рушає в добру путь.
Колоски - по два - єднають крила
І з одного кореня ростуть.

То ж на щастя, кажуть, і ніколи
І в казках про радість не знайти.
Це ж уперше хліб на власнім полі
Пророста без суму й гіркоти.

21-22 червня 1942 року

Дмитро Ніценко

НОВА УКРАЇНА

Хоч линуть роки без кінця,
Ми бачим даль віків минулих -
Часи, де лицарів серця
За рідний край в борні поснули.

Неначе зморшків борозна,
Діди-віки лягли спочинуть.
Та не забулись імена,
Що вкрили славою країну.

Богун, Мазепа, Кривоніс -
Це вас Москва забуть веліла,
Але народ в серцях доніс...
З піснями слава полетіла.

В боях ішов пізніший час,
Завирувала Україна,
Тоді Петлюра взяв меча,
Щоб ворога розбить, відкинуть.

Та тяжко прапора тримать,
Коли народ прокинувсь пізно:
Із півночі прийшла чума
Й ярмо накинула залізне.

А через роки - сум який!
Не раз цей біль серця прониже:
Від кулі підлої руки
Помер Петлюра у Парижі.

Але сьогодні - не колись:
Нам кат не зігне більше спини.
Народе звільнений, дивись -
Нова родилась Україна.

27 травня 1942 року

З ПОЛОНУ

Коли прийшла остання вже хвилина
Й метеликом в руках тріпнувся "Passierschein"[1],
Тоді не йти - летіти в Україну,
Тоді додому, серце, поспішай.

І ось ми йдем безмежними лісами,
Позаду залишився Могилів,
І що ні день, то ближче вже до брами -
До берегів розкутої землі.

Навколо сосни товпляться стіною,
Неначе хочуть збігти на шосе,
Щоби вітанням сили нам подвоїть -
Тому, хто в серці полум'я несе.

А над шляхом на кожнім кілометрі
Лежать машин совєтських корпуси.
Немов вовки ті, визирають з нетрів,
Щоб нагадати про боїв часи.

Йдемо, йдемо в чеканні і тривозі!
(Я вже сорочку й котьолок проїв).
Аж ось хатки біленькі при дорозі
Всміхнулись нам, як рідні, як свої.

Це тут живе народ мій працьовитий,
Що знав ярмо і заслання в Сибір:
Йому хотіли рідну мову вбити
І душу вирвати у гніву, у злобі.

Але й на ворога знов грізний меч розплати...
Позаду вже - Чернігів і Лубни,
Санжар Нових минув я теплі хати
І до Полтави йду через Млини.

Так час пробіг, немов по небу хмарки,
(Я місяць був в дорозі з таборів)
І аж не віриться, що я вернувся в Харків,
До міста рідного переступив поріг.

[1] "Passierschein" (нім.) — перепустка.

Та що за жах? Я бачу згарищ купи!
Це й тут пробіглась паліїв сім'я.
І серце знов, неначе молот, гупа,
А поруч житла спалені стоять.

Прокляття вам, кати несамовиті,
За спалених, замучених - за все!
Історія вас буде ще судити
Й за муки всі рахунок принесе.

24 грудня 1941 року

Юрій Полтавець

СОРОК ДРУГИЙ

Рік сорок другий, грізний і упертий,
Рік початків, і простатей, і смерті,
Рік сподівань, страждань, крутих офір,
Голодувань, мандрівок потаймир...

Рік починався так:
По жахнім чаді згарищ ржавий мотлох
Дзвенів похмуро на проклятому вітру,
Гармати круто, тупо били в сполох,
В шаленстві ворога скипала лють атак
І круговійно тупцював нападний рух.

Простір увесь дрижав від лютості юги,
Ядучий холод в сказі опікав обличчя,
Ярів і балок слобожанських береги
Не подолали заховати стогін і каліччя.

Сріблястий пил вкривав іще живих
І мертвим випікав очей провалля,
В безкрайнім скавулінні п'яний вихор
Валив людей охлялих, пухлих чи кривавих.
Тички примарно вздовж страшних шляхів
Дороговказом злісним поставали,
І не завжди ти знав, яких проводирів
Шукати, плакати - чи вже і не шукати.

Далекі сальви, безнадія, рух-не рух,
Морозу гострі скалки, спраглих вуст захланність,
Голодних існувань в небуле зникли пляни
І знову, марних сподівань порочний ніби круг...

Та знаєм ми
Не так скінчився рік:
Встає буянням волі творчий дух,
Іде пора скресання збряклих рік,
До мутри мутра, спруг спаде на спруг,
В ковальських горнах праця схудлих рук,
Бадьорих молотів в коваля стук -
То наша праця новий творить вік.

Лани засяють злотом злавних, барвних хвиль,
Що стріне злота блиск в оновлених церквах,
І рідний хлібороб плоди трудних зусиль
Собі й братам збере в пекучі жнива.

Мов дзвін, співатимуть рясні, жаркі хліба,
Плистиме певно й легко вечоровий дзвін,
Закінчиться подібно давня боротьба,
Народ вітатиме бійців своїх дружин -
Бо то дружини й наші рідні вояки -
Сини німецького народу, що в нестримнім плині
Неподоланні їх звитяжнії полки
Дали нове життя Новій Вкраїні.

26 лютого 1942 року

Кінна вулиця. Харків, 1942 р.

Ол.Варавва

ДВАДЦЯТЬ ДВА

Чи ви не забули за двадцять два роки,
Що нині Святвечір на землю спаде,
І мир, і блаженство, і спокій глибокий
У змучений війнами світ приведе?

Прийдуть волхви поздоровляти
В убогих яслях Немовля,
І тихо посміхнеться Мати,
І радісно зітхне земля...

Чи ви не забули за двадцять два роки,
Що дзвони повітря вночі розітнуть,
І юрми людей, мов бурхливі потоки,
До церкви страждaнні серця понесуть!

Над ними широко розкине
Покров ніч синьозолота,
І в церкві лагідно зустріне
Їх лик розп'ятого Христа...

Чи ви не забули за двадцять два роки,
Як соняшно пахнуть свічки воскові,
Як душу чарують цілющі їх соки -
Степів українських дари вікові?

Згадайте, хай собі лютує
Сибіру дикий дар - мороз...
Від мук життя вас урятує
Новонароджений Христос...

Чи ви не забули за двадцять два роки,
Що нині в пожежі палає весь світ,
А наш український юнак синьоокий
На варті Вітчизни з мечем не стоїть?

Згадайте: юність мусить стати
На варті рідної землі,
І рідну землю оспівати,
Її і радощі й жалі:

«Земле моя, кров'ю предків полита,
Земле в садках - у вінках!
Скільки топтали ворожі копита
Лоно твоє у віках!

Били тебе, шматували,
Села за димом пускали,
В ярма народ твій лигали,
Дочок в гареми зганяли...

Та підіймалась ти з диму і згарищ,
За всі стихії міцніш:
Гнала і гуна, ляха й татарищ
Геть за свій древній рубіж.

В праці народ твій - титани:
Квітла ти, згоївши рани,
Поки десь нові тирани
Нишком кували кайдани...

Квітла, безсмертною славою вкрита -
Никли твої вороги...
Земле моя, кров'ю предків полита,
Краю ти мій дорогий!

Вмів ти творить і будувати,
Кривди страшні забувати,
Краще майбутнє кувати...
Вмів ти любить і прощати!

Нині ти знову, мій краю, розкутий,
Стань і скажи без вагань:
Правда ж, довіку тобі не забути
Роки червоних знущань?!

Били тебе, мордували
І колективізували:
Душу чобітьми топтали,
Разом з Христом розпинали...

Земле моя, повна мук і страждання,
Земле в тернових вінках!
Пам'ять про двадцять два роки знущання
Ти пронесеш у віках!..

Будеш творить, будувати,
Будеш любить і прощати,
А від червоного ката
Волю мечем захищати!

Чи ви не забули за двадцять два роки,
Що нині Святвечір спаде,
І мир, і блаженство, і спокій ґлибокий
У змучений війнами світ приведе?

Згадайте й хай собі лютує
Сибіру дикий дар - мороз...
Від ворогів наш край врятує
Новонароджений Христос!

7 січня 1942 року

ЇХ СЛАВА БУДЕ ПЛАМЕНІТИ...

«...Нас тут триста, як скло,
Товариства лягло...»
Тарас Шевченко

Я перед сном Олегові-синкові,
За давнім звичаєм своїм,
Не фантастичні вигадки казкові, -
Про нашу дійсність правду розповім.

Триста древніх боронили прохід
В скелях гір, в ущелині малій,
І спинили орд ворожих похід
На порозі рідної землі.

Мужньо, гордо бились з чужаками,
Поки впав останній з вояків, -
Слава їх пережила віками
І буде жити сотнями віків.

Не одцвіли ще яблуні духмяні,
Не пишались вишнями сади,
Як рушали Юнаки-Кияни
Боронити села і хати.

Триста їх, як цвіт ясний весняний
В снігових заметах залягло:
В їх серцях одне палке бажання
В лютий холод полум'ям цвіло:

Захистити Матір-Україну
Від орди червоних москалів.
Триста їх - спиняли орд лявину
На порозі рідної землі.

Крути, Крути! Вас нам не забути:
В мільйонах українських сердець
Ще тисячоліття буде пломеніти
Ваш славетний, мужній, героїчний герць.

Мужньо, гордо бились
Поки впав останній з чужаками, з юнаків...
Слава їх пережила роками,
Й буде жити тисячі віків!

Я перед сном Олегові-синкові,
За давнім звичаєм своїм,
Не фантастичні вигадки казкові, -
Про героїчні Крути розповім...

1 лютого 1942 року

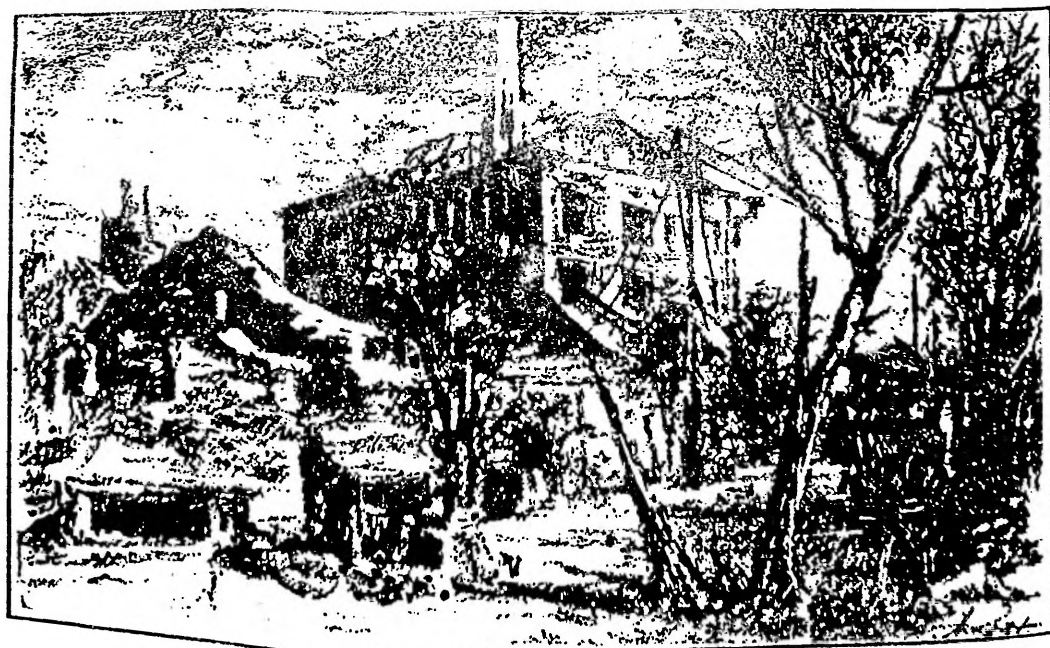
ХВАЛА ЙОМУ

(Пам'яті Т.Г.Шевченка)

Коли б не Він, давно б нас заклювали,
Коли б не Він, про нас не знав би світ:
В могилі забуття кістки наші б стлівали,
А до могили збур'янився б слід.

Хвала йому, Великому з Великих,
Що все життя народові віддав,
І душу краю рідного навіки й віки,
На смерть замучений, безсмертям заквітчав!

15 березня 1942 року

Взуттєва фабрика. Харків. 1943 р.

Олександер Запорожець

ПІСНЯ ВІЛЬНОГО КОЗАЦТВА

Суне хмара хмура...
Сам Симон Петлюра
Козаків вітає,
Їздить поміж лав.

Як з'їжджались ранком,
Ранком та світанком
Козаки у Київ
В козачі полки,
Як сідлали ранком,
Ранком та світанком
Над Дніпром широким
Коней бойових.

Суне хмара хмура...
Сам Симон Петлюра
Козаків вітає,
Їздить поміж лав.

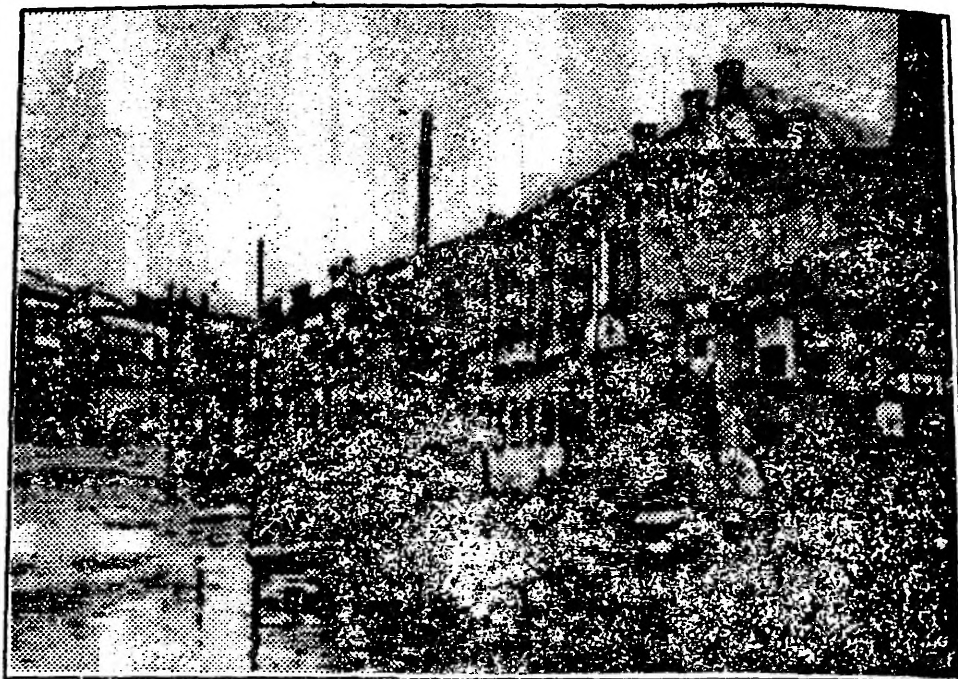
Піднялись тумани, -
Їздять отамани,
Їздять отамани,
Шикують полки.
Блиснули у річці
Шаблі-блискавиці,
Шаблі-блискавиці
Іскрами горять.

Суне хмара хмура...
Сам Симон Петлюра
Козаків вітає,
Їздить поміж лав.

Летіли лавини,
Гуділи долини.
З гомоном і свистом
Летіли полки.
На сполох б'ють дзвони. -
На полки червоні
Лавами летіли
Вільні козаки.

27 травня 1942 року

Називається це місто — Наше

Харків. Осінь 1941 р.

Оксана Соловей

У ПРОСВІТІ І НАВКОЛО

Примхи пам'яті незбагненні. Вона не визнає законів, здорового глузду, простої доцільности, ієрархія понять їй чужа, посідовність ворожа.
Павло Загребельний

Отже, забігаючи наперед. Микола Іванів читає у Просвіті свій переклад з еспанської Юрію Шевельову. Разом із словами з' уст вилітають хмаринки пари. Ми з Євгеном Гараном примостилися збоку, прислухаємося. Наостанок Юрій Володимирович говорить: Добре, але в деяких місцях слід ще попрацювати над мовою. Коли зостаємося самі, Євген дивується: А мені здавалося, що краще не можна й написати. Погляди з різної висоти.

Щодо висоти, то було мені в 1941-ому двадцять два, моїм приятелям, оповіді яких вкраплено в ці спогади, ще менше. Правда, ми хутко старшали, та швидко мінялося й те, на що ми дивилися. Харків у перші місяці окупації був зовсім не той, що в другій половині 42-ого, і знову інакший влітку 1943-ого.

Друкується за виданням: Любов Дражевська, Оксана Соловей. Харківу роки німецької окупації 1941-1943. Серія "Доповіді й повідомлення" (Occasional Papers). УВАН, Нью-Йорк. 1985.

Для характеристики настроїв три образки.

Пізня осінь 1941-ого. Фронт невпинно рухається на схід. У Просвіті обід. З якоїсь особливої нагоди, бо людей зібралося дуже багато, серед них кілька військових. Місця за столами забракло, стоїмо гуртом під стіною - неподалік мене Марія Матвіївна Недужа, - чекаємо другої черги і слухаємо промови. Хтось на закінчення вигукнув «Heil Hitler», і Марія Матвіївна з запалом викинула руку вперед. Не тільки вона, таких у ті перші дні було більше.

Осінь 1942-ого. Довелося перейти на роботу в фізичну лябораторію, що нею керував Володимир Кирилович Т. Звичайно, над ним було ще німецьке начальство. Перше, що я почула від В. К.: Хай німці не сподіваються, що ми віддамо їм на послуги свої знання, вони нам самим згодяться. І засадив співробітників за переклади технічних статтів: вдосконалюйте мову. А для видимости будували нескінченну установку, що ніяк не хотіла працювати.

А влітку 1943-ого Хома Семенович Рябокінь, професор математики, помітив у вікні комісійної крамниці на Сумській смушеву шапку. Зайшов прицінитися й поміряти. Чоловік за прилавком удав, що не розуміє української мови, і гукнув другого. Удвох вони підняли Хому Семеновича на глузи, викривляли слова, гримасували, заходились реготом. Річ немислима ні в 1941-ому, ні в 1942-ому. Але тепер фронт рухався на захід.

Та вернімось до початку.

Німців ще нема. Навскоси через вулицю горить фабрика панчіх. На Знаменську виходить її задній бік: самі вікна. Від крайнього нижнього до водогінної колонки на розі щільний людський ланцюг. Мовчки передаємо з рук в руки відра: туди - повні, звідти порожні. Фронт недалеко: чути натужне, з придихом бухання гармат. Харків горить уже кілька днів, куди не глянь - заграва. Нарешті полум'я на даху гасне. Довго не заходимо в хату, прислухаємося до вибухів, у темряві вони видаються ближчими. Батько повертається до мене:

- Ти повинна розуміти, що ніхто не проливатиме свою кров, щоб тебе визволити. У них на оці власна мета.

Харків нічий. Люд шастає на роздобутки. Мама звідкись принесла торбину рижу. Сусіда-юрист, нащадок відомого дворянського роду, похитав головою: Мені здається, це ви даремно, німці матимуть цього досить.

На пішоході перед фабрикою купа книжок. Порпаюся, витягаю Гомерову «Іліяду» в перекладі Гнєдіча, видання минулого століття.

Дивуюся: як така книжка попала у фабричну бібліотеку? Забираю.В перші тижні окупації це буде звичне явище - книжки під ногами. Моя збірка творів Рильського поповниться, матиму все. Все, окрім «Синьої далечини», на яку безуспішно полюватиму до останнього. Її мов ніколи й не було.

Звечора згасло світло: висаджено електростанцію. Ранок підозріло тихий. Визираємо з хвіртки, на вулиці німецькі військові повози, запряжені відкоханими битюгами. Вдень зайшло двоє солдатів, заглядають по кутках, ми спостерігаємо. Один тикає пальцем на брата - братові 17 - «Soldat?», «Student!», не знати чому вирвалося в мене англійською мовою. «Jude? Jude?», - грізно перепитує солдат. Цим разом обійшлося.

Батьки не велять виходити з двору. Воду з далекого колодязя й новини приносить мама. За пару днів тато з сусідою-юристом вибираються в місто. Ми живемо на околиці, дорога далека, вкупі йтиметься охотливіше. Транспорту, звісно, ніякого. Трамваї спинилися, коли відрізано струм, і не зрушать до кінця окупації. Відтоді так і повелося: тато виходить вранці, а повертається перед поліційною годиною. Ми жадібно ловимо кожне його слово. Про Міську управу і бургомістра Крамаренка; про українців, з якими щойно познайомився, і про давніх приятелів, які вціліли. Якось люди знаходили одне одного, гуртувалися.

Стояла морозна соняшна днина, коли я вперше рушила до центру. Тихі нелюдні вулиці здаються незнайомими. На парканах, на мурах - накази, повідомлення про розстріл закладників. Пішохід на початку Пушкінської перегородила величезна нерозірвана бомба. Прискорюю ходу і проз будинок «Березоля» виходжу на Сумську, де снує мовчазний натовп цивільних і військових. Шукаю очима будинок Промакадемії - в ньому урядує Міська Управа - і, побачивши вдалині жовтоблакитний прапор, майже спиняюся: ноги раптом обважніли, відмовляють послуху. Напружую волю, щоб не впасти. Ще крок. Ще. Мені видається, ніби всі навколо звертають на мене увагу. Байдуже. Я не в силі відірвати погляд від полотнища.

Прапор незабаром зняли, а вперта чутка про український уряд на чолі з Винниченком кружляла довго.

Німці поводяться як на мене в ті дні дивно: забачать на комусь добрі чоботи - роззувайся на снігу, порядну шубу - скидай на морозі, навіть рукавиці відібрали в жінки, що несла воду. Ходити небезпечно: вчиняють облави, хапають закладників. Вішають, розстрілюють. Сторожа 18-ої школи, літнього й хворого, вивели за поріг,

прошили кулями. До Івана Васильовича Лебединського підскочив верхівець, шмагнув нагайкою поперек щоки і гайнув далі. Незрозуміло, боляче, огидно, а все одно дихається супроти минулого наче легше. Вперше в житті я не роздумую, якою мовою заговорити, якою відповісти. І ніхто не посміє тепер запитати, як колись комсорг в Університеті: «Почему вы всегда говорите со своими знакомыми по-украински?» Українську мову чути скрізь.

Одержано дозвіл на організацію Просвіти. Вона міститиметься в колишньому Будинку лікаря (особняк М. Синельникова) на Садовокуликівській. Основоположників, що підписали статут, осіб двадцять. Це переважно старші люди, свідки або учасники визвольних змагань. Заяву про вступ може подати кожен українець, але треба мати дві рекомендації від членів.

Перші загальні збори відбулися в підвалі. Будинок як лялечка, а опалення не працює. Сяк-так розпалили плиту в кухні, тулимося в суміжній кімнаті-їдальні. На голову обирають Василя Васильовича Дубровського, на одного з заступників Зою Олексіївну Сапіцьку. Я секретарюватиму. Меткий чоловік-завгосп приносить звідкись маленький столик, ставить під стіною: тут буде ваше місце.

З'являюся щодня на дев'яту. Від нашої хати до Просвіти година з гаком доброго ходу. Живе срібло вистоює на мінус тридцятьох, а інколи взагалі зникає. Закостеніла, з припухлим від морозу обличчям добігаю. Звичайно завгосп уже в будинку, плита розпалена. Підсуваю впритул до неї друкарську машинку, хай гріється: зранку до машинки не можна торкнутися голою рукою, прикипають пальці. Ставлю на плиту каламар, щоб розтало чорнило. Незабаром з'являться перші відвідувачі.

Спочатку працювала в Просвіті друкаркою небога Христі Алчевської. Вона вільно володіла німецькою мовою. Розповідала, як німці хотіли забрати в неї чоботи заарештованого попередньою владою чоловіка, а вона стала їх соромити: «Я не чоботи втрачу, - казала, - а щось куди більше: віру в німецький народ».

Прекрасна друкарка, була вона до війни особистим секретарем високопоставленого урядовця. Начальник замикав її в своєму кабінеті, де вона під виглядом секретних документів передруковувала для нього вірші Гумильова, Волошина, Ахматової. Звісно, лишаючи копію і для себе. Завдяки їй і я відкрила собі цих поетів. Алчевська досить швидко з Просвіти зникла, чи не вийшла на село.

Її місце заступила гарна білява жінка - тип кустодієвської красуні - архітект за фахом. Жила вона з батьком і шестилітньою дочкою.

Чоловік її - років на 20 або 25 старший за неї - теж архітект, був, здається, засланий. Батько хворів і влітку 1942 р. помер. Відтоді вона носила на підмізинному два шлюбні перстені - батьків і свій.

Якась її родичка, молода одинока жінка, любила влаштовувати прийняття-обіди для німецьких офіцерів. Колись закликала і її. Хтось з офіцерів, мабуть, хотів похизуватися своєю вищістю і звернувся до неї французською мовою. Вона відповіла. Тоді той перейшов на англійську. Вона підтримала розмову і й собі запитала щось в офіцера коли б не по-італійськи. Офіцер знітився і повернувся до німецької.

Вона добре грала й співала, добре малювала, не раз виконувала до свят декоративні плякати. Василь Васильович мав звичку - як і начальник Алчевської - замикати її на ключ у кімнаті на другому поверсі, в своєму кабінеті, де вона передруковувала його спомини про табори, а, випущена з-під замка, переповідала нам зміст. Та найглибше вразила мене її оповідь про те, як група архітекторів, до якої належали вони з чоловіком, одержала завдання спроєктувати цілком незрозумілі приміщення - сейфи? комори? - строго дотримуючись дивних специфікацій. Пізніше хтось комусь шепнув, що це камери нової тюрми НКВД, тої що при відступі більшовики спалили чи не разом з в'язнями.

Протягом дня у Просвіті людно. Це місце зустрічей, загальних розмов, обміну інформацій. Щоденна газета «Нова Україна» - непогано редагована й по-своєму цікава - не могла друкувати багатьох місцевих новин, вони ширилися усно. В надрах позірно спокійного, принишклого міста кипіла пристрасть, точилася безоглядна боротьба: українці - росіяни; німецька влада - совєтське підпілля; особисті порахункн etc. Все це зроджувало стільки чуток і переказів, стільки прихованих і явних подій, що ледве чи й непідцензурна газета дала б раду. Люди сходилися в Просвіту, мов до клюбу. Тяглися до неї, бо це була українська установа, наскрізь українська, де вони відчували себе частиною своєї спільноти, де можна було інколи просто відвести душу.

Так прийшла вилити горе дружина Данила Йосиповича Герасимчука, галичанина, учителя співу в середній школі, де я вчилася. Дитячий хор під його орудою був одним з найкращих у місті. Розповіла, що більшовики забрали чоловіка в останню хвилину перед відступом і спалили поблизу Харкова. Ми вже чули, що так загинув Володимир Свідзінський і Жигаловський, батько мого однокурсника з ХДУ.

Зайшла дружина директора 12-ої зразкової школи Миколи Тесленка, розстріляного 1938 року. Колись вона вчила нас вимовля-

ти перші німецькі слова, а тепер пропонує допомогу як перекладач. До неї охоче зверталися. Пізніше, коли даватимуть перепустки виходити з міста, її єдиний син, вертаючися з села, не встигне дійти додому до поліційної години, заночує в знайомих і помре наглою непоясненою смертю.

А то прибігла дівчина, що звичайно бувала в Просвіті разом з батьком, заходиться сльозами. Ледве допиталися, в чому справа, і відразу хтось пішов з нею в Комендантуру, тут треба було втручання влади. Батько дівчини, інженер шляхів сполучення, зник, нічого їй не сказавши. Його найшли забитим у підвалі будинку управи залізниць на привокзальній площі. Виглядало це, як тоді говорили, на роботу совєтського підпілля.

У книжці В.А.Кравченка[1] читаємо: «Накануне оккупации Харьковской области были созданы 37 подпольных райкомов партии, десятки партийных организаций и групп, подпольный обком комсомола, многие комсомольские группы. Для подпольной работы и партизанских формирований в тылу врага было оставлено свыше 4000 коммунистов и 1780 комсомольцев». Можна припустити, що в Харкові перебувала значна частина зоставлених: у великому місті легше ховатись.

Одного разу запримітила я в Міській управі парторга 12-ої школи, жінку дуже активну в той час, коли громили вчительський колектив до і після арешту Тесленка. В кімнаті тіснява, ми стрілись поглядами, і вона відразу зникла за спинами присутніх. Було неприємно її стріти і дивно, що вона не виїхала на схід.

На другий поверх будинку Управи ведуть широкі кам'яні сходи, що повертають посередині під прямим кутом. Щойно я ступила на першу знизу сходинку, чую швидкий тупіт кількох пар ніг нагорі. Сторонюся до поручнів. Двоє дужих солдатів підбігцем спускаються вниз, тягнучи попід руки простоволосого чоловіка в чорному пальті. Я проскочила повз них на площадку й озирнулася. Саме в цей момент солдат, що мав вільну праву руку, розвернувся і вдарив чоловіка в обличчя. Чоловіка я не пізнала. З того, як описує Семененко арешт Полуведька, це міг бути він. Про Полуведька я чула часто й від багатьох, але його самого не зустрічала. Кравченко пише:[2] «В начале 1942 года, выданый провокатором, пал на боевом посту «товарищ Павел» - мужественный советский разведчик К.Н.Полуведько, работавший секретарем Харьковской городской управы». Не тільки секретарем, а ще й керівником Відділу кадрів. Отже, кожен, хто хотів улаштуватися на працю, мав звертатися

[1] В.А.Кравченко. В масках и без масок. Харків ("Прапор"). 1983. ст.16.

[2] Там же. ст. 17.

саме до нього. Кілька років тому в СРСР видано окремою книжкою біографію Полуведька. Оскільки відомо, книжка на Захід не дісталася, а рецензія на неї малювала Полуведька героєм, мучеником, патріотом і т.п. з прикметниками в найвищому ступені.

Щодня бувала в Просвіті Зоя Олексіївна Сапіцька, ділова, енергійна, мила. Вчащав, поки не вийшов на село, Павло Олександрович Соловйов - математик, професор ХДУ, - не забуваючи кожного разу нагадати: використовуйте час на вивчення мови. Забігав Микола Іванів, невеликий, жвавий. Кладе якось на стіл грубенький англійський роман без обкладинки - ні автора, ні назви: читайте для практики. Вдень то не було коли, а вечорами читання виглядало так: на табуреті каганчик саморобний на лямпадку схожий (мерзавчиками називали), а до нього тягнуться з трьох ліжок три голови, кожна над своїм. Та незабаром перестало читатися - придавив голод.

Цукрові буряки на полі поблизу Тракторного, що їх вирубували з затужавілої землі ломами й сокирами, давно зникли. Картопляне лушпиння (з німецьких кухонь) відмірювали на базарі шкаликами, мов делікатес. Якщо воно взагалі було. І якщо було чим за нього заплатити. Щоб розжитися на копійку, вдавалися до всякого. Євдокія Тимофіївна Міщенко, дружина лікаря, виробляла сірники: Вадим Степанович Кривецький, інженер-інструментальник, налагодив продукцію мила; Віра Миколаївна Росінська, вчителька, розмальовувала обрізки пластики, ліпила брошки. Цікаво, що брошки ті добре розходилися, а здавалось би, що голодному до прикрас? Базари процвітали, навіть страх перед облавами не спиняв людей.

Нагальним завданням Просвіти став роздобуток харчів. Спершу давали членам приділи підгнилої городини чи жменю крупів; потім стали варити баланду, з чого трапиться, по мисці кожному; а ще пізніше - кисіль з козеїну - технічного клею, - порядний запас якого десь винишпорив, спасибі йому, меткий завгосп. Звісно, без води нічого не звариш. Крутий спуск Садовокуликівської до річки перетворився на широку ковзанку. Люди тягли вгору саночки з відрами й діжечками, ослизалися, падали, вода розхлюпувалась, крига на дорозі грубшала. Треба було три й чотири пари рук, щоб витягти одне відро. А вгорі на рівному, за два кроки від Просвіти, його могли відібрати солдати, вони теж без води не проживуть. Таке траплялося всюди по місту день-у-день. Тягнеш воду, і трусишся, чи вбережеш.

Голод давив. Хлопчина, що виконував обов'язки просвітянського кур'єра, вже ледве волочив пухлі ноги, - мабуть, крім козеїну, нічого не їв - і незабаром зник. Хоч на Різдво молодечий хор під керівництвом Василя Павловича Ступницького ще ходив колядувати, та

співаки виглядали страшно: кістки й шкіра, а дириґент у скорому часі психічно захворів з недоїдання.

В січні відзначали роковини державности. Зранку в будинку тихо, люди зберуться щойно пополудні. Впорядковую папери. Коли заходить чоловік, привітався, сів проти мене, а тоді, бачу, похитнувся і сповз на підлогу. Хтось був на кухні, перенесли тіло в кімнату, куди звичайно ніхто не заходив, поклали на стіл. Швидко нагодився Михайло Микитович Міщенко, лікар, потвердив смерть. «Мовчіть, - каже, - нікому не говоріть, поки свято відбудеться». Так і зробили.

Олександер Верт[1] твердить, що в Харкові загинуло з голоду 80 тисяч осіб. Кравченко[2] називає цифру 120 тисяч. Так чи так, а зігнуті постаті, упряжені в дитячі санчата, на яких лежить загорнений у простирало покійник - на труну не знаходилося ні сили, ні дощок - були таке звичайне явище, що перестало вражати.

І все таки, коли на мурах розклеєно кольорові плякати з закликом їхати на працю в Німеччину: дівчина тримає обіруч миску гарячої страви, Клава обурилася: «Чим вони спокушають? Юшкою, щербою? За кого вони нас мають?» Та голод неволив. Щоб урятувати батьків, зголосилася на виїзд дочка сусіди-юриста, зголосився товариш по Університету.Вагони, в яких вони їхали, як замкнули в Харкові, то відімкнули аж у Перемишлі. Чотири дні не давали ні води, ні їжі.

Кількість добровільців, очевидно, не виправдала сподівань влади. Молодь ловили на базарах, на вулицях, а пізніше просто оголосили мобілізацію, переклали відповідальність на районових бурґомістрів. Тепер від них якоюсь мірою залежало, кому припаде їхати. Декотрі бурґомістри, як от Микола Горбань, самі рятували українців, а були такі, що боялися чи й таїли ворожнечу до українців. (Так само, як поліцаї. Всі носили жовтоблакитні пов'язки, але різним духом дихали. Ось приклад. Зупинив поліцай дочку Костя Буревія, що тягла санки з наміняними на селі харчами. Минула, мовляв, комендантська година. Дівчина вмовляє, що їй до хати зовсім близько, ось тут за рогом живе. Де там! Ходім в участок: «... Вот и расстреляют тебя, петлюровская сволочь!» На щастя, нагодилися якісь військові, відсторонили «українського» поліцая - той тільки козирнув - і допомогли дівчині.)

Викликав Семененко двох Оксан: Дівчата, завтра підете, - називає райони, - та глядіть добре працюйте. І нічого більше. А нам уже хтось шепнув, що треба боронити українців від мобілізації.

---

[1] Alexander Werth - Russia at War 1941-1945 (Avon Books) 1965, ст. 559.

[2] Кравченко ... ст. 16.

«Олександре Платоновичу, - почали несміливо, - що ж ми мусимо...» «Дівчата, не будьте манекенами!» - гримнув Семененко. Легко казати.

За даними Верта[1] 120 тисяч харків'ян вивезено до Німеччини. Кравченко[2] називає 110 тисяч. У нього ж[3] є така характеристика Горбаня: «уклонившийся от эвакуации дезертир трудового фронта, бывший главный инженер Промстройпроекта». Додамо, що Горбань приятелював з Миколою Кононенком, і що швидко після арешту Кононенка Горбаня теж забрали. Слід по ньому пропав.

З Кононенком мене познайомила Сапіцька. Повела до нього на квартиру на розі Мироносицької й Басейної. Взаємини склалися дружні, але не близькі.

З Євгеном Гараном заходили ми до Василакія, того, що накульгував і жив неподалік Садовокуликівської. (Було їх два: Симон Петрович, знаний пізніше як Вожаківський, і його брат, ймення якого не пригадую.) Майже напевне і в одному, і в другому домі велися розмови про створення організації української молоді, хоч пам'ять нічого конкретного не зберегла. Єдина розмова на цю тему, яку виразно пригадую, відбулася в квартирі Недужих влітку 1942-ого року. Жили вони тоді поруч з Просвітою (в тому самому будинку, куди перебралася й білява друкарка Просвіти). Оксана попросила мене зайти після роботи, і ми довгенько з нею проговорили. Марія Матвіївна була вдома, але участи в розмові не брала. Наче ми з Оксаною і думали однаково, і хотіли одного, а щось заважало дійти повної згоди. Ми й надалі зберегли взаємну симпатію, але балачок про організацію молоді не поновлювали.

24 вересня 1942 року Оксана К. з Інною Х. зайшли до Микити Васильовича Кекала в Український Банк. Кекало виглядав дуже заклопотаним. Він попросив дівчат сходити до Недужих, переказати, що Тодось Дорошович не зможе сьогодні повернутися додому. Дівчата пішли та не встигли ще й постукати, як бабця Недужих, ковтаючи сльози, прошепотіла крізь щілину в дверях: ідіть геть, тут поліція.

Вістка про арешт Недужих - усіх трьох! - сколихнула громаду. Спершу сподівалися на щасливий кінець: адже незадовго перед цим заарештували й випустили Михайла Міщенка (щось пов'язане з організацією Українського Червоного Хреста); відсидів три дні Вадим Кривецький (йому навіть не пояснили, в чому справа). Та коли стало відомо, що до арешту спричинилася провокація, надія

1 Werth ... ст. 559.
2 Кравченко ... ст. 28.
3 Кравченко ... ст. 22.

зникла. Всі троє загинули. Марія Матвіївна захворіла в тюрмі на тиф і померла. Батька й дочку розстріляли.

На першій порі постійно заходили до Просвіти галичани Богдан Коник і о. Яків Кравчук, що перебували при війську. Пригадую такий епізод.Збиралися служити панахиду в роковини смерти Симона Петлюри. Готуючи місце, ми довго вагалися, що повісити вище: хрест чи портрет, ніхто з нас церковних правил не знав. Зрештою повісили хрест вгорі, а портрет під ним. Правити панахиду мав о. Кравчук. Він з'явився, оглянув, чи все є, відколов портрет, прикріпив його над хрестом і пояснив: як не буде Україна вище, то нема чого й службу служити.

Від галичан - а було їх у Харкові більше, не тільки Кравчук і Коник - потрапляли до Просвіти видані на західних землях дрібні книжки, брошурки, летючки. Люди накидалися на них, примірників ніколи не вистачало, доводилося чекати черги. Хтось піддав думку влаштувати читальню, не в Просвіті, а в колишньому Будинку вчених, що став осідком Українського Наукового Товариства. Командування з дозволом відтягало, тижнів зо два читальня існувала явочним порядком і зрештою закрилась. Відбувалося це влітку 1942, а ще в березні німці наказали зняти з першої сторінки «Нової України» тризуб, виглядало, неначе щось мінялося в їхньому ставленні до українців.

Лариса Журавель розповіла таке. Вона жила з матір'ю у великій квартирі, власне в одній з кімнат, решта були порожні. Хтось (чи не Недужі, давні близькі знайомі?) їх запитав, чи не дозволили б вони двом дівчатам з Галичини перебути в них якийсь час. Вони дали згоду. Дівчата з'явилися з двома величезними валізами, залишили їх і кудись зникли. За кілька днів німці вчинили трус. Валізи, виявилося, були напаковані літературою. Жінок допитували, але вони нічого про дівчат не знали. Ларисина мати лежала хвора на тиф. Ларисі заборонили виходити. В квартирі постійно чергували солдати. Дівчата не поверталися, ніхто не навідувався. Випадково у ванній кімнаті знайшли сховану велику суму грошей. Засідку зрештою зняли.

Коли Коник запитав, чи я не візьмуся передруковувати якісь матеріяли, я погодилася. Він приніс портативний Ундервуд і запас тонісінького паперу й копірки - добре виходило 12 копій на раз. Матеріял завжди вкладався на одну сторінку. Як і хто його використовував, не знаю. Змісту друкованого теж не пригадую, очевидно він не справляв на мене особливого враження.

У стосунках з галичинами завжди відчувалося щось недоговорене. Коли ми, наприклад, пробували допитатися, де і що робить

Винниченко, нам відповідали неохоче й плутано, наче питання було не цілком пристойне, а ми не розуміли, в чому справа. Не одержували ми ясної відповіді й на багато інших запитів.

Часом виникали дивні ситуації. Так одна з харківських Оксан, шо працювала на радіо, довідалася про існування ворожих фракцій українських націоналістів з уст німецького офіцера, її начальника, коли той присікався, чому вона не говорить німецькою мовою, не інакше, як належить до націоналістів, тільки котрої групи: Мельника чи Бандери? Імена ті нічогісінько їй не говорили (як зрештою і нам усім), але працю дівчина втратила.

Щодо радіо, то воно мало вигляд вантажної машини з голосником на кабіні, що поволі проїздила вулицями. Коли машина спинялася на базарних площах, то вперемішь з новинами й музикою дівочий голос читав уривки художніх творів.

Вищі навчально-освітні заклади не працювали. Якийсь час у Просвіті існували курси для молоді з невеликою кількістю слухачів, здається вісімнадцятеро. На першій порі - ще поки не придушив голод - чи не під шапкою Просвіти були відкриті дитячі садочки. Скільки їх було, як довго вони втрималися, не беруся сказати. Пригадую, я відвідувала один десь у районі Михайлівської вулиці.

З відкриттям початкових шкіл справа затяглася. Командування не поспішало з дозволом, та, коли б і дозвіл, зима 1941-42 не сприяла науці. На весну 1942 року укомплектовано вчительські колективи і вчителям дозволено садити городи на шкільних подвір'ях. Ось оповідь Леоніда Рябоконя. «За містом коло нашого городу були напіврозвалені шкільні будинки. В тих руїнах, у підвалі, я знайшов багато ручної зброї: рушниць, кулеметів, гранат, патронів. Це була цінна знахідка для дев'ятилітнього. Патронами хлопці користувалися як грішми, за них можна було виміняти, що хочеш: бутерброд, цукерку... Але як перенести знайдене додому? І батько не дозволить, і важко. В той же день надвечір, як ми рушали з городу, біля шкільних будинків почалася стрілянина. Казали, що німці відкрили там партизанську схованку.

З осени 1942 р. відкрили частину шкіл. Працювали тільки перші три або чотири кляси. Навчання провадилося в дві зміни. Дітям доводилося ходити не раз дуже далеко чотири-п'ять кілометрів. Верт згадує, що працювало 23 школи; до війни було їх у Харкові 137.[1] Навіть якщо врахувати драстичне зменшення населення, то й тоді шкіл було вдвоє менше потрібного. Хлопчаки,

[1] Werth ... ст. 566.

замість сидіти в клясі, розважалися вибухом патронів (найпопулярніша забава з детально розробленою системою правил) чи вешталися зграйками по базарах і дратували німців пісенькою, підхопленою очевидно з радянських летючок:

Долой церковь, долой храм,
Долой Гитлера триста грамм.
Давай клубы и кино,
Давай сталинское кило.

Співали й на інший голос. Славко Міщенко й Сєва Герасимович потрапили на роботу до пекарні, випікати хліб для військових. Місячи тісто, хлопці вигукували в такт рухів: Чиє борошно? Українське! Хто хліб пече? Українці! Хто хліб їстиме? Німці! Матері, що їм хлопці оповіли про свою вигадку жахнулися.

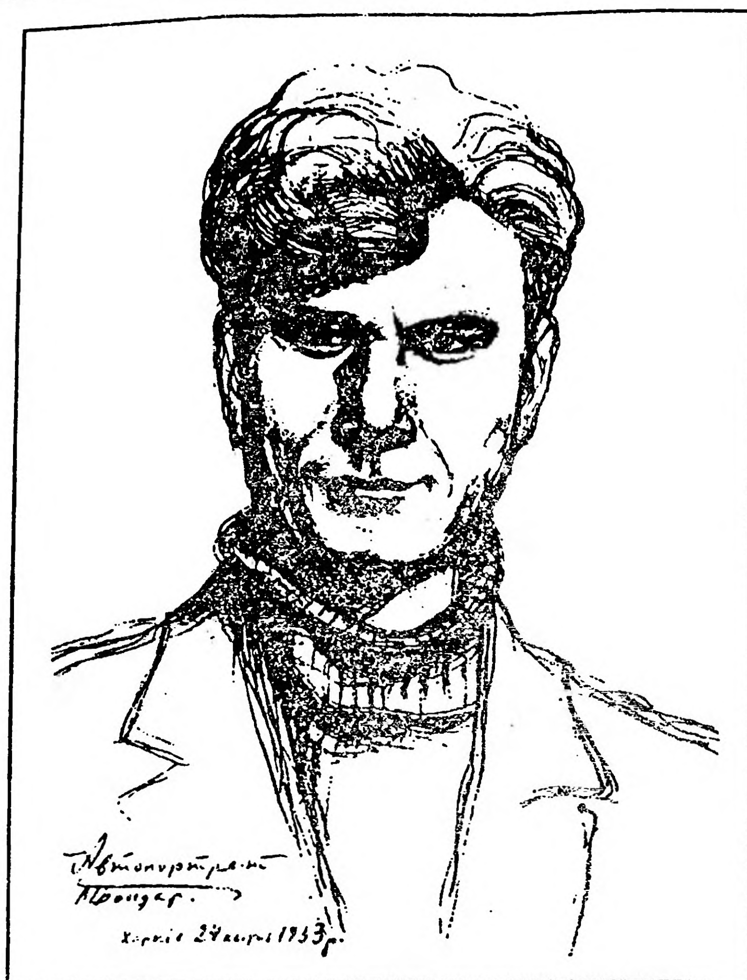
Дозволу на видання шкільних підручників влада не давала, хоч батько, голова видавництва, вперто оббивав пороги німецьких канцелярій, а праця над складанням букваря, читанок, збірника вправ велася мало не з перших тижнів окупації. За ввесь час пощастило видати в Харкові лише український молитовник і то перед самим відступом 1943 року, так що наклад повністю лишився в друкарні.

Незадовго перед відступом командування оголосило, щоб у неділю населення зібралося до міського саду на певну годину. Мають зробити важливе повідомлення. Зібралися люди, стоять гуртами, розмовляють, і звідусіль тільки й чути: Семененка проголосять гетьманом! Гетьманом! Не проголосили.

До речі, скоро по тому, як Семененко став обербургомістром, на нього вчинено замах. Шофер з місцевих, приставлений його возити, намагався збити Олександра Платоновича під машину. Обійшлося поламаною ногою. Шофер зник безслідно.

6 серпня 1943 року оголошено евакуацію міста. Ешельони з біженцями й органи самоврядування покинули Харків. Виїзд, враховуючи обставини, пройшов на диво організовано. Установи - Міська й Земельна управи, Банк, районові бургомістрати - діяли злагоджено, швидко, за одним пляном. Це харків'яни завдячують людині, про яку більше чули, ніж бачили, яка не мала ніякої офіційної посади, але на пораду до якої ходили і Семененко, і Ветухів, і Кекало, і десятки інших, яка була фактичним лідером українців у Харкові. Це - Володимир Андрійович Доленко. Вплив його на тодішнє громадське життя Харкова величезний, але це вже окрема тема.

Прапори духу

Микола Бондар. Автопортрет. Харків. 24 квітня 1933 року.

ПРО ХУДОЖНИКА МИКОЛУ БОНДАРА

Отже, нарешті, про нього. А скоріше про ту спадщину, котру він лишив по собі, відбувши свої 10 років ув'язнення, і за яку, власне, ми лишаємось вдячні сьогодні цій людині, що пожертвувала своїм життям в ім'я України.

Коли його сина, також колишнього політв'язня, запитують сьогодні про можливість реабілітації, той з повною мірою відповідальности може відказати відомим донцовським арго. «Донцов, - ви ж порядна людина. Чому ви не є большевиком», - запитували колись. «Якраз тому», - була відмова. На подібну невблаганність щодо режиму виявилось неспроможним багато люду з колишнього «дисидентсько-отсидентського» середовища. «Ситуація тепер парадоксальна, - зазначає автор поданих нижче спогадів. Дисиденти-шістидесятники та комуністи коляборанти випливли на поверхню подій та ігнорують наше найбільш знедолене покоління. На наші плечі впали 33 і 37 роки, війна, боротьба за Україну і ГУЛАГи. Дисиденти в Мордові і десятої долі не витерпіли того, чого дісталося нам. Кров'ю і сльозами нашого покоління подекуди скористалися спритні. І під нашими прапорами сидять ті ж самі...» Слід додати,

що більшість з них, очуняли від «ударів в голову» та й пішли до тієї влади у прийми, витягши якось вранці просто з поштової скриньки необхідну для того довідку про «реабілітацію». Такої довідки репресована родина Бондарів не мала ніколи. І не буде мати, бо якраз її представникам слід докласти до того неабияких зусиль. А кланятися вони ніколи не вміли.

«З ним дуже важко домовитись», - казали про Донцова. «Наш несамовитий запорожець», - те ж саме кажуть про сина Миколи Бондара, «дружньо» поплескуючи його по плечі і... затинаються, відчувши у того якийсь технічний негаразд під лівою пахвою.

«На все приходить час розплати». Здається, нині саме так можна озаглавити Історію того героїчного покоління, що його духовні заповіти ми довго будемо вважати за власне політичне кредо в святій боротьбі проти Зла.

Михайло Іванченко

ЛЕКЦІЇ ЗА ГРАТАМИ

Після вироку військового трибуналу 29 квітня 1947 року я вже не потрапив до «індії», підвальної камери з її тіснотою, бетонною підлогою та розливами з переповненої параші. Наглядачі загнали мене на третьому поверсі Полтавської в'язниці до нової оселі. Вона сподобалася (бува, і в тюрмі щось подобається). На сухій дерев'яній підлозі під білими стінами привільно сиділи і лежали в'язні. Місця вистачало. Там могли би вміститися ще і їхні прокурори з слідчими. Темніли загратовані вікна, закриті зовні «намордниками». В сутінках жевріла під стелею лампочка. Тхнуло конюшнею.

Я привітався. З кутка напроти дверей хтось вигукнув:

- Слава Україні! Ходи-но сюди...

Звав одягнений в лахміття безногий молодик. Поруч сидів довготелесий чоловік у засмальцьованому ватнику. Я присів біля них. Слово за словом, розговорилися. Безногий Василь Мотренко хвастав тим, що служив у сотні охорони Бандери.А його сусід, машиніст паровоза, тим, що возив німців. Мене насторожила поведінка Василя. Коли наглядач клацав «вовчком» або відкривав «кормушку» дверей, безногий підводив руку і кричав: «Слава Україні!» Машиніст поцікавився моїм ділом. Я розповів поверхово. Згадав і свої вірші, публіковані в українських виданнях Німеччини, де я возив тачку за дротом арбайтслагеря. Він запитав:

- А тепер що писатимеш?

- Лопатою писатиму, - вирвалося в мене. Бо ще не забулися вагонетки глиняного кар'єру цієгельверке і моя лопата.

- Правильно, - погодився він.

Співбесідники швидко до мене збайдужіли. Я почав шукати земляків. Проте люд там був переважно із Слобожанщини. Не тільки з своєї Звенигородщини, але й з Київщини нікого не знайшов. Всі сиділи за 54-

ю політичною статтею. Колишні старости, поліцаї, бургомістри, окупаційні службовці та різні антисовєтчики. В камері панувала замкненість душ та уст. Тільки невеличкий лисуватий Козинець поцікавився у мене новинами з волі. Та які там свіжі новини, коли я з лютого за гратами? Режисер Козинець при німцях ставив у містечку Сенчів заборонені радвладою п'єси. За те й отримав десять літ лагерів. Він недобрим оком глянув у бік машиніста. Стиха мовив:

- Гомо гоміні лупус ест (людина людині - вовк).

А мене молодого така зневіра не мучила. Біля Козинця лежав виснажений чоловік з болісним поглядом. Не пам'ятаю, з чого почалася наша розмова, але ми відразу заприязнилися. Він дав мені місце поруч. Художник Микола Бондар говорив тихим приємним голосом. Худий, з оброслими сивою щетиною запалими щоками, поцікавився моїм вироком. Я показав на пальцях: десять. І спонтанно, як давньому знайомому, прочитав кілька своїх строф з вірша проти Сталіна. Він прояснів. І розповів про себе. Закінчив художній інститут. Його літографічні портрети Лесі Українки та Котовського відомі всій Україні. При окупації заходився відроджувати культуру української нації. При тім суттєво наголосив:

Микола Бондар з онуками Валерєм та Ігорем. с.Мельниця-Подільська на Тернопільщині. Літо 1973 року.

- Перефразовуючи Леніна, треба нарешті сказати: єсть така нація! Нині забита, затуркана і доброзичлива однаково до всіх. Лише за себе не дбає. Насамперед турбується, аби нічим не скривдити своїх квартирантів...

За окупації Микола Бондар редагував «Золотоніські вісті» і разом з тим був районним провідником ОУН. Коли Гестапо розпочало погром організації, він потаємно перебрався до Тернополя. Там його і застали радянські війська. Став працювати художником обласної газети, не пориваючи підпільних зв'язків з ОУН. Так потрапив до лап МГБ. Вимотували йому душу у в'язницях Тернополя, Києва і Полтави. Військовий трибунал засудив Бондара до розстрілу. Перед тим на допиті, аби переконатися в його талановитості, слідчий приніс олійні фарби. Художник змалював його портрет. Тому згодом слідчий власноручно написав прохання про пом'якшення того вироку. Художник довго сидів у камері смертників. Зрештою Москва замінила йому вишку на десятку.

Всебічно обдарований, досконалий творець, фанатично залюблений у мистецтво, Микола Бондар без утоми розповідав про нього. До нього дослухалися всі. Але найбільш уважним захопленим слухачем був я. Адже сам змалку марив малярством. І ледь не поступив після семирічки до художньої школи. Завадила репресія батька. Мусив піти до агротехнікуму в м.Тальному, аби щонеділі долати додому 18 км за вдовиним хлібом. Та малювання кинув. І ось аж у тюрмі трапилася омріяна нагода повчитися. Тихої вдачі інтелігент Микола Бондар почав читати єдиному учневі лекції. На твердій підлозі ми відлежували боки. Сусіди розмовляли пошепки, щоб не заважати вчителеві. З його розповідей в моїй уяві поставали живими Леонардо да Вінчі, Рафаель, Мікельанжело, Тіціан. Виринали їхні картини, фрески, статуї у храмах Риму, Венеції та Флоренції. Барвисте веделюддя Відродження проходило як на екрані. Я запам'ятовував, якими засобами і способами писав той чи інший митець. Потім вникав у техніку та технологію сучасного малярства. І став сам почуватися художником. Теоретичний курс лекцій за гратами відкрив для мене творчий світ. Збігав час, легше сприймалася неволя.

Тим часом ми щоранку підводилися на перекличку. По черзі носили на плечах безногого Мотренка, коли нас вели на поверсі до вбиральні. Бувало, стрічали в коридорі старшину-виконавця. Мертвотнолиций, в довгій шинелі, він ховав очі додолу. Подейкували, що за одного розстріляного йому давали по кілограму хліба. Інколи в коридорі нас повертали обличчям до стінки. В чорному одязі, мов черницю, вели на дослідство з камери смертників співробітницю Гестапо Матвеєву. Навпроти наших дверей в одиночках сиділи два бандеровці. Їх взяли на страту вночі. Один люто відбивався і востаннє крикнув: «Хлопці, прощайте!»

Так минали дні з пайкою гливтяка в 300 грамів, мисочкою баланди та бурди, яка заміняла чай. Відрадою були лекції. Часто Бондар переходив від мистецтва до дійсності. Пригадував похідну групу ОУН, яка зупинялася в Золотоноші по дорозі на Полтаву. Розповідав про відкриття сільських «Просвіт». І знов повертався до малярства. Проте лекціям швидко настав

кінець. Наглядачам не сподобалися наші довгі розмови впівголосу. Для них те пахло організацією, близькою до втечі змовою. І нас обох висмикнули до карцеру.

Два мордаті костоломи натоптували нас туди чобітьми. У келійці-трійничку вже вмлівало душ з двадцять. Задуха, сморід, спека. Спітнілі розлючені пики босоти. Особливо скаженів лисий круглоголовий пахан:

- Бандер-и-и-и, сукі, падли-и! - дістав Бондара кулаком межі очи. - Снімай барахло! Іш, фраєр...

Мене били дрібні шакали. Я, рослявий гвардії сержант, затиснутий ними, не міг визволити руки, щоб захиститися.

Бондар мав шовкову сорочку. Спокійно казав:

- Не бийте, хлопці. Я вам і так віддам.

З нього в тісноті ледь стягнули демісезонне пальто й сорочку, З мене не було чого взяти. Ще в лазні доблесні чекісти зоставили мені замісто форми кургузу шинельку з обрізаними полами, шкарбани та старе шмаття.

Спресовані, голодні і побиті, ми знемагали. Вурки кричали хором: «Гражданін начальнік - випусті!» Хтось із них впісявся і його товкли. Один знепритомнів. Лице Бондара зблідло як стіна. У мене розпухли і затерпли ноги. У вухах шумів ліс.

Зварених в люмпенпролетарському котлі, нас повернули до камери вранці. Карачконогий наглядач просичав:

- І щоби мінє нікакіх разгаворов. Прах-ве-сор...

Як мало людині треба! Лише вільно простягнутися на підлозі. Та проковтнути пайку з остюками. Але ж ще жила душа... Бондар більше лекцій не читав. Кинув стиха:

- Це вони продумали заздалегідь.

Дійсно, звідки пахан міг знати наші судимості? Отже, психологічну обробку спланували самі тюремники. Чекісти не терпіли натхненного живого погляду. Вони воліли бачити понурі, винуваті і залякані очі зламаних людей.

Невдовзі мене висмикнули на етап. На Харківській пересилці від стернового пароплава «Н.Крупская» Івана Фисуна (з Бубнівської Слободи на Золотонішчині) я взнав про Бондара. Художника теж привезли до Харківської тюрми. Але, як недужого, на етап у далекі лагери не взяли. Зоставили в місцевому лагері при ХТЗ чи ХПЗ. (Насправді свій десятилітній реченець Микола Бондар відбував у Воркуті та Джезгазгані — *Ред.*).

Добрим словом згадував я Миколу Бондара в зонах Заполяр'я. Це з його науки мені інколи вдавалося попрацювати зеківським художником. Хоч і мав помітку в формулярі: «Склонен к побегу. Использовать только на общих работах». Спасибі Вам, дорогий Учителю. Я з повагою пам'ятатиму Вас до віку.

1 червня 1992 року

Ars Poetica

Ігор Бондар

РОКОВИНИ

МОТТО

Хтось, може, пам'ятає,
хтось забув,
а хто не жив тоді - не знає й досі.
Як після лихоліть
сказали «Будь!»
І в місто увійшла спокійна Осінь.

А музика на Лейбштандартенпляц
була зими предвісницею потім.
Тоді вона Сумською підвелась,
затримавшись на визволеній ноті.

Останні квіти по своїх садках,
яскраві сукні, усмішки малечі
зібрало місто - свіжого ковтка
пізнавши смак, розкрилювало плечі.

Хтось, може, пам'ятає,
хтось забув,
а хто не знав тоді - не знає й досі.
Як після лихоліть
сказали «Будь!»
І в місто вже ступила наша Осінь.

* * *

Були немилосердні вороги,
такими стали і найближчі друзі.
А серце, стиснуте у неймовірній тузі,
прощає винищення до ноги
й самої пам'яті.

Про славу перемог,
про обраність єдиної дороги -
народом, любим і приємним Богу,
з чийого імені початок беремо -
забути вимагають.

...Срібняки
з холодним брязком падали на землю
і вішався Іуда. Лелю, лелю,
його сини все роблять навпаки.

МОВЧАННЯ

Мовчатиму, коли під суд підуть
Тереля, чи Лук'яненко, чи Стус.
В.Кузан

...І річ не в тім, що вкотре хтось із них
за правдолюбів-перевертнів сяде -
сьогодні не мовчатиме ніхто!
А таки сяде. І старий різник
наступну жертву на вівтар покладе.
(Сьогодні ж не мовчатиме ніхто!)

В безладді й гомоні неоковирних днів,
не днів, а гасел - календарних чисел,
чи хтось почує голос молодий,
що скаже «так» загальновбитим «ні»?
Або згадає заповідь пречисту,
або не скаже синові «іди
за ними»...

Вкотре хтось із нас
за правдолюбів - не за правду! - піде
назустріч смерті. А вона мовчить,
аби ти сам жорстоку Правду взнав,
якої в цьому світі ніде діти,
якої ближнього в цім пеклі не навчить.

* * *

Знов сивіє думка вночі,
а ніч пильно дивиться й гірко.
Така вже у неї говірка,
що тільки розмову почни...

Оті містечкові "коли?"
і урбаністичні "ніколи!"
Мовчання і - жодної коми,
і очі холодні й малі.

* * *

Не кажи мені, що все минеться,
при вечірнім смутку не кажи.
А нехай розбурхають уяву
ті роки, якими я не жив.

Бо не знав. Не знав святої Правди,
а відколи знаю - зрозумів:
не в такий ще світ покірних Долі
увійти дозволено мені!

* * *

Читаєш заборонені думки,
самим собою заборонені думки -
в чужих словах,
в чужих рядках
читаєш заборонені...
Яким
же треба жити в цьому світі світом,
щоб зраджувати власні почуття?
Не вміючи зарадити ні словом,
ні власним поглядом,
ні смертю на світанку -
собі самому.
Ось і починаєш
самим собою заборонені думки
розшукувати
і вбивати.

ВІДПОВІДЬ

Не іменуй мене поетом, друже мій,
бо поети нині - це категорія злочинців,
до якої я не належав
і не хочу належати.

Іван Багряний

1

Оте, що я давав тобі читати -
це не вірші.
Це тільки те, що-я-давав-тобі-читати.
Це тільки те, що перепишеш до блокнота,
завчиш напам'ять, а чернетку... Спалиш?

А попіл розлетиться в твоїх пальцях
метеликами посткрамольних мислів.

А подих раптом зірветься на віддих,
коли побачиш, що вони - на світло.

А потім... Що ж то буде потім,
коли ногами виб'ють ті слова,
які дроти твоєї пам'яті обсіли:
«герої не вмирають», «слава», «віра» -
все те, що я давав тобі читати,
переписавши з гасел на стіні
с у ч а с н о с т и.

2

Отче мій, якщо можливо,
нехай мине мене чаша сія,
але не так, як хочу я,
але так, як хочеш Ти.

Мат. XXVI.39

...Але не так, щоб з ангельського хору
насмикали для свідчень голосів
і, склавши руки, вироку носій
картав мене і вимагав покори.

Але не так, щоб моїм власним сном
мене, як божевільного, сповили.
Зліпивши з мертвих літер слово «винен»,
нової думки вимагали б знов...

Не так. Не так. Бо то є кров гаряча,
що на вустах скорботних запеклась.
То є борня - на неї право в нас
не відбере ніхто, і не означить

скупим неісторичним олівцем
мій чорний номер в незабутих списках.
Лиш так, як Ти... Інакшого й не мислю,
постійно розважаючи про ЦЕ.

ГАМЕРИКА З ВОСКУ

З цукру був князь,
з тістечка — паж,
царівна — з чоколяди...

На тому березі по-нашому не знають.
Стріляють не по-нашому — впритул,
не витримавши павзи для розгону,
для вигуку: не "хай", а "хай живе!"...

Ячменьцю, ячменьцю,
купи собі сокирку.

В шпарину совісті
не золотим таляром —
копійкою жебрацькою впадеш.
До сну, як до загину,
до алярму, —
а вже твоєму сну не буде меж.

Микольцю, Микольцю,
а ким хочеш бути?
Самостійником, мамо!
Та ж слів таких нема...

Не в тім'я битий,
стріляний не в серце,
зачеплений ребром не за живе,
а за тупе сталеве
запитання,
на цьому світі ти живеш, ячменьцю.
Задихано й задумано живеш.

Ячменьцю, ячменьцю,
купи собі сокирку,
зрубай собі голівку:
цок-цок
та і здох.

РЕСТАВРАТОР ЗА ФАХОМ

"Все на цьому світі — лиш полин і віск".
(І слова присвяти, і слова наруги).
Не зійтися військом, бо немає військ,
а губам зійтися заважають руки.

Бо одна шукає за місцевим мітом,
і в повітрі друга розтинає дим
балачок заморських. Та приходять діти,
все одно приходять.
Все одно сюди.

А отут, де спати не дає полин
І не знати точно про відсоток воску
в кожній із гамерик — лиш своє "коли?"
я заношу знову
на графітну дошку.

І "відколи" знаю, і "навіщо" прагну
розпізнати ближче, вивільнивши цвях
із лабетів туги, що до себе тягне
золоті голівки,
молоді серця.

Чи на милосерді ми ізнов зійшлись,
чи на розпізнанні ворога і друга?
Все на цьому світі — лиш полин і віск,
і слова присвяти, і слова наруги.

* * *

Аби встояти і аби не впасти
в зударі смертнім на холодний брук...

Тяжка спокута приведе напасті,
жертовні думи виб'ють зброю з рук,
а теплий спомин збудить серед ночі,
недуже серце кинувши у збій.
І нездолання вранішнє наврочить -
не сон, а герць. Останній, рятівний.

* * *

Все те, що міг би написати,
про те, що встиг би написати зараз...
Мовчиш,
не пишеш і мовчиш.

Хто стане розуміти свист,
що прибіжать на нього сиві,
що прибіжать на нього сиві вовкулаки...
І не щури,
яких сопілка вчарувала. Вовкулаки...
І не захочуть м'яса з винограду,
а знов замовлять серце ще живе.

Про це ти міг би написати,
якби твоя сторожа впала,
змінилась, вичерпала каву,
терпець і січовий міхур...

Хто стане зважувати слово,
коли вже близько вовкулаки,
коли вже поруч вовкулаки сиві —
твої щури,
яких ти годуватимеш недовго. Бо кістки
сопілкою в пащеці лунко зойкнуть.
В горлянці стануть. Хоч одного з них.

* * *

Відбулось і минулось,
і термін пройшов на журбу
посилатись щоразу,
коли переситишся ніччю.
Відвикають питатись.
Ти чесно всі ночі відбув,
ми ж звикаємо тільки
дивитися прямо у вічі.

Відвикають боятись,
бо серце щоразу стає,
як згадаєш про помсту.
Яка ж тільки чорна ця хмара!
Ти пройшов, не втомившись,
та слово наступне - моє.
Хоч його, виявляється,
вже на сьогодні замало.

У 100-ліття з дня народження

ХАЙЛЬ, СЕМЕ !

АВТОПОРТРЕТ

Хайль семе нкоми
Ихайль кохайль альсе комих
Ихай месен михсе охай
Мх йль кмс мнк мих мих
Семенко енко нко михайль
Семенко мих михайльсе менко
О семенко михайль!
О михайль семенко

М.Семенко

З циклу «Дерзання. Кверофутуризм. Еротези. Поезофіри», 1919 рік

Зустріч на хвилі 3000 МЕТРІВ

...Треба комусь орудувати біля електричного вентилятора, бо хутко нічим буде дихати.
Едвард Стріха

В жовтні 1927-го року лідер українських футуристів Михайль Семенко одержує один за одним два листи, з яких довідується, що окрім нього, «15 років працюючого Футурорубом в незайманих лісах української літератури», існує ще один «геній» в поезії - Едвард Стріха, котрий про себе повідомляв: «Я теж брюнет. 25 років. Апетит колосальний. Ставка - 225. Дипкур'єр. Циркулюю: Париж - Москва.»

«Так на протязі восьми місяців, - згадував цей штукар вже в 30-му році, - ми листувалися з М.Семенком».Саме з цього «Листування Друзів» розпочалася історія міфічного поета Едварда Стріхи - явища безпреценденттного в українській культурі, хоч і не оригінального щодо жанру літературної містифікації. Історії відомі імена, котрі здобули собі славу на цих теренах, що приводило здебільшого до жанру пародії. Це - Кузьма Прутков, створений братами А. і В. Жемчужніковими і Ал.Толстим, Черубіна де Габріак, за літературними творами якої ховався М.Волошин, та інш. Але, на відміну від вищеозначених авторів, Е.Стріха свідомо виступив саме з політичною сатирою, не обмежившись літературною, про що пізніше писав: «Стріха починає виступати проти ваплітян, неокласиків і футуристів. Різниця полягала тільки в тім, що проти ваплітян і неокласиків виступав він одверто, тим часом, як виступи свої проти панфутуризму одягав у шати примітивної панфутуристичної поетики...»

Отже, це були виступи з сатирою на «провідні явища» в модерній українській літературі, завданням якої було «знищити «все старе» (і самознищитись), «ввівши ленінізм у мистецтво» та «збудувавши комуністичну політику в мистецтві». (М.Семенко, із ст. «Мистецтво як культ»)

Саме на цю «консолідацію сил», котра виступала яскравим проявом тоталітарно-большевицької дійсности, і звертав увагу читачів Е.Стріха, подаючи свою творчість як «пародію на весь український футуристичний трафаретний стиль, на їх трухляві канони й новохуторянську моду.» Цікаво, що він ще у перших своїх кореспонденціях М.Семенку, зокрема в поданій йому «програмній»

статті «Максимум вимагаємо - безліч дамо!» сам розтлумачив свій стиль та завдання (з чого Семенко не реготався, а друкував), чітко визначивши: «Он угорі летить птиця. Їй легко летіти. Отак мені легко писати радіотези та радіопрозу». І в тій самій статті поет ще раз наголошує на «значущості» свого літературного виходу, пояснюючи, що та «безліч» буде запропонована суспільству у вигляді «ясності у голові, легкості у голові...» Але тоді ще ця пустопорожність була завуальована у Стріхи під гаслом «виметення з голів сміття сантиментальної поезії» та подано як взірець оспівування «нашої юної ніжної, бистрокрилої й могутньої республіки.»

Таким чином (і на такому рівні) Е.Стріха підтримував стосунки з редакцією «Нової Генерації», футуристичного місячника, ставши надалі «постійним співробітником журналу, укрліфовським «генієм» і ватажком, бо до мене прислухалися, на моїх творах училися писати, за порадою центрального органу українського ліф'у!» Навіть «старші брати» з московського «Лефу» високо підносили його значення, вказуючи на те, що «Эдуард Стриха (в точном переводе - Эдуард Крыша) является единственной своеобразной «Литературной личностью» в журнале: это какой-то укрфутуристический Кузьма Прутков.» (В.Тренин «Тревожный сигнал друзьям», ЛЕФ, 1928 г.)

Для кращого розуміння боротьби проти тих сил, що з ними змагався Е.Стріха, його тогочасне становище можна порівняти хіба із свіжішими в пам'яті першими виступами фронтовиків, котрі у своїй творчості відійшли від «обкатаної» теми війни 1941-45 рр., висвітливши її в небажаному для офіційної критики світлі. Аналогічний ефект мали б і критичні заяви на адресу дисидентського руху, що подекуди починають з'являтися в Україні.

Значно пізніше, коли Е.Стріха відходить від свого образу і друкує власну «Автоекзекуцію», що мала вигляд «нахабної сатири на радянську самокритику» (Ю.Лавріненко), він так «пояснює» свою появу: «Ті люди, що створили мене, Е.Стріху, мали свої принципи, але мені вони призначили місію безпринципового поета, поета, що без особливих вагань перебігає з однієї організації до другої й однаково ретельно пропагує протилежні літературні програми, розуміється - в пародійному плані.»

Подібні роз'яснювальні настрої давно вже вчувалися в останніх московських кореспонденціях Е.Стріхи і передували розриву з «Новою Генерацією». Фактично ж, до М.Семенка доходять чутки щодо пародійного характеру міфічної особи Стріхи і він поспішає «похова-

ти» цього небезпечного супротивника, спочатку підписуючи його ім'ям власні твори, а потім видаючи некролог «на смерть Е.Стріхи». Звичайно, що той обурюється (по-перше, Едвард Стріха безсмертний) і подає свій власний коментар до цих подій: «Винахідник і штукар Семенко, здибавши більшого, ніж сам, винахідника, перший раз у житті здивувався, здивувався так, що аж волосся настовбурчилось. Хотів був попасти пальцем в небо і піймав облизня. Тепер він пише і друкує фальшивки, але це по-російськи називається «делать хорошее лицо при плохой игре». І далі: «Для Семенка настав осінній час: з колишнього хороброго винахідника почало сипатися листя. А молодий блискучий майстер Едвард Стріха проголошує себе лідером усього лівого фронту на Україні. Я, Едвард Стріха - поет, маляр і композитор - несу нові зразки лівої продукції, зразки гострі, сміливі, універсальні. ...Словом я, Едвард Стріха, достукався на сторінках «Нової Генерації» такої слави, що час уже й про монумента подбати...» Як би там не було, а «достукався» він, як було зазначено, до власного некрологу «Трагічна смерть Едварда Стріхи», видрукованого у 10-му номері «Нової Генерації» за 1928 р.

Року 1929-го, подавши рештки останніх своїх «програмних» віршів, котрі «примусили членів «Нової Генерації» сісти за стіл та подумати» (І.Микитенко), Стріха повністю розриває свої стосунки з цим виданням, коментуючи:

я
пародези
на них
(у їх же журналі)
лівою ногою
творив функціональні
щоб сміялися з них
в Донбасі й на Дезі
А Михайль енко нко
і К°
кричайль:
- функціонально!
- геніяльно!

(«Удав і Держвидав»)

В своїх листах, датованих кінцем 28-го, поч. 29-го рр., Е.Стріха доводив до відома читачів «Нової Генерації», що «покинув співробітничати в журналі «НГ» і «діяльність свою, як Едвард Стріха, переносить на сторінки журналу «Авангард», «Літературної газети» та інших видань».

Родина Семенка на відпочинку під Києвом. Зліва направо: М.Семенко, дочка Ірина, Л.Семенко з сином Ростиславом. 1927 рік.

Оксана Буревій

ПРО ДРУЖБУ СТРІХИ З СЕМЕНКОМ

Стріха починався весело. Це був жарт тяжко хворого Буревія, якому після операції лікарі заборонили займатися неприємною роботою, заборонили сумні спогади і розмови. І от, лежачи в ліжку, Буревій починає розважатися - пише пародези й надсилає їх разом з листами до Семенка.

«Нова Генерація» дуже придалася для веселого настрою: прекрасне оформлення, друк, папір і... слабий, бездарний зміст. Талановиті поети на початку вітали появу журналу, але поступово, один-по-одному переходили до «Вапліте» (Бажан, Влизько, Гео Коляда). В Семенка лишилися початківці, яких не друкували інші журнали. Семенко цього не помічав, рекламував їх, хвалив. Тим більш, що всі його поети були комсомольцями й комуністами. Він був певний, що саме такої продукції потребує пролетаріат, а неокласики і ваплітяне - ворожі напрямки в літературі. Особливо діставалось Т.Шевченкові: свою першу дружину-вчительку Семенко називав «просвітянкою», бив нещадно за те, що в школі вона вчить дітей любити Шевченка, не генія - Семенка. Сусіди пробували заступи-

тися, але і їм діставалося, бо були грішні - петлюрівці та сіоністи, що ховають золото (це було в 20-х роках у Києві, де в комунальній квартирі крім Семенка мешкала родина Волошиних і подружжя лікарів-євреїв. Дитину семенкову дружина не наважувалась тримати вдома. Дівчинка плакала - Михайль скаженів. Тому хвора дитина місяцями перебувала в дитячому будинку-санаторії.

Згодом Семенко розлучився з дружиною, перебрався до Харкова й одружився з Наталею Ужвій. Тепер бійки і скандали приймала на себе велика артистка «Березоля». Всі в «Слові» про це знали, але вгамувати сердитого Семенка ніхто не міг. Вдача в нього була лиха. Він не міг, та й не хотів себе стримувати.

Появу Едварда Стріхи Семенко радо привітав. Нарешті з'явився талановитий поет з «елементами шедевру». Всі поези віднині друкуються в «Новій Генерації», листи - також, під рубрикою «Листування друзів».

Ніхто не знав, що Стріха - Кость Буревій. Лише мама, її подруга Женя Нізнер і я - семирічна були посвячені в цей секрет. Коли прибігали й розпитували про Стріху семенкові «шпигуни», батько дивувався: «Ви не зустріли його на сходах? На ньому плащ в чорну і жовту клітку! Він, мабуть, і досі чекає трамваю на зупинці.» Коляда і Чужий стрімголов збігали сходами з п'ятого поверху. Верталися задихані - розминулися. Розпитували маму і мене. Я мудро казала, що він красивий, дарує мені цукерки і мандарини.

Коли до Семенка дійшла чутка, що Стріха - чийсь псевдонім, він осказенів. Спочатку думав, що це Гео Коляда, потім - що Бажан. Написав некролог про смерть Стріхи у Мурманську. Замість дуже розрекламованої «ЗозендрОпії», друкує свою «Зозендропію», думаючи, що Стріха - Бажан.

Буревія дуже образила ця поява. Не тому, що ім'я Стріхи стояло під твором, тому, що сам твір був бездарним. Семенко не зміг підробитися під стиль Стріхи. Пізніше, в «Літературному Ярмарку», Стріха вже сам вітає всіх поетів, які б хотіли вжити його ім'я - мільйони Стріх!!! Коли ж Семенко довідався, що це Буревій - здивувався й зненавидів його пекуче. Якби Семенко мав почуття гумору, вся ця історія виглядала б зовсім інакше - не було б гострої ворожнечі з обох сторін.

В 1929 році ми перебралися до Харкова. Одного дня, в трамваї, зустрілися «друзі» - Семенко і Стріха. Познайомив їх Валер'ян Поліщук. Семенко зняв капелюха з Стріхи й сказав, що той дійсно гарний. Мало не розцілував. Проїхали трамваєм до кінцевої зупинки, а тоді повернулися назад до міста. Весь час жартували, згадуючи недавню приязнь. Більше «друзі» не зустрічалися.

Семенка дуже сердила зростаюча популярність Буревія. В «Авангарді» з'явилась «Зозендропія», в «Літ.ярмарку» - Стрішини інтермедії. В театрах в цей час ідуть ревії Буревія: «4 Чемберлени» - в «Березолі» і «Опортунія» у «Веселому пролетарі». Обидві вистави були та-

Портрет Едварда Стріхи роботи А.І.Іванової. 1928 рік.

кож пародією на веселе і щасливе життя в Союзі. Критика, мов оси, накинулася на Стріху і Буревія. Театр «Веселий пролетар» було розформовано. Режисера, Януарія Бортника і актора Лойка, що блискуче грав Опортуніста, переводять до театру «Музкомедії», де першою їх виставою стає «Сухий закон», п'єса футуристів Дикого і Полторацького, друзів і співробітників Семенка.

Семенко задумує страшну помсту Стрісі: намовляє Дикого спокусити дружину Буревія «золоту Зозе». Тут вийшла помилка. Прототипом Зозе була не дружина Буревія, а її найближча подруга ще з часів гімназії і Бестужевських курсів, Євгенія Йосипівна Нізнер. Вона була розумна, культурна, але некрасива. ЇЇ довжелезна червона коса, руді брови і вії робили Женю глибоко нещасною. Вона вважала себе потворою. Косу хотіла відрізати. Буревій запевняв, що в цьому її краса, придумав червоно-руду, золоту Зозе і присвятив Жені «Зозендропію». Женя, лікар-хірург, зробила Буревію кілька операцій, кожного разу рятуючи йому життя. Звідси посвята: «Коханій сестрі - Жені Нізнер», і адреса для листування: «Є.Й.Нізнер, для Аді».

Буревій в санаторії. До його дружини щодня дзвонить Дикий і благає про побачення. Вона відхиляє ці пропозиції, але молоденька сусідка упросила її погодитись. На побачення вона прийде з подругою. Зустріч мала відбутися в розкішному ресторані стадіону «Динамо». І Дикий, і Зозе мали тримати в руці по квітці. Потім Маруся з подругою оповідали: Семенко найняв кілька столиків, за якими сиділи футуристи з «Нової Генерації». Був там і Семенко з фотографом. Столик Дикого і Полторацького стояв в центрі залі, решта столиків довкола. Маруся каже, що після хвилинного замішання роздався громовий регіт на всю залю. Решту вечора провели дуже весело за прекрасною вечерею. З того часу нашу родину прозвали «Святое семейство». З Семенка ж сміялися його власні друзі. Це ще більше його розлютило, ще більше став нацьковувати на Буревія своїх друзів-критиків. З'являється в журналі «Критика» стаття Стріхи «Автоекзекуція», а згодом, в «Пролітфронті», на замовлення Хвильового - стаття Варвари Жукової

«Фашизм чи футуризм».

Буревія називають буржуазним націоналістом, зв'язують з Кулішем, закривають дорогу до сцени його буффонаді «Овечі сльози». Цю комедію вибрав Курбас для «Березоля» (замість «Диктатури»). Те, що намічалося до друку, п'єси, спогади «Мертві петлі» у видавництвах затримуються. Друкувати Буревія журнали не наважуються.

Буревій тікає з Харкова до Москви, де його і арештовують в 1934 році. Далі - розстріл, як терориста.

Семенкові нічого не загрожувало. Він носив із собою твори Леніна, Сталіна і навіть умудрився в той час побувати за кордоном. В 1937 році прийшла черга і на нього. Посадили багатьох комуністів, навіть Дикого, останнім жартом якого було: «Покочу носом горошину від тюрми на Холодній Горі аж до будинку «Слова», якщо випустять». Не випустили.

Кость Буревій. 1932 рік.

Травень, 24, 1992, Нью-Йорк

ВАРВАРА ЖУКОВА ПІД БОЛЬШЕВИКАМИ

«Орган «Пролітфронт» (Пролетарський Літературний Фронт» - *Ред.*), біля якого після розгромлення ВАПЛІТЕ (Вільна Академія Пролетарської Літератури - *Ред.*) скупчилися «хвильовисти», помістив у своїй першій книжці за 1930 рік (насправді - «Пролітфронт», кн.3, 1930 - Ред.) статтю п.п. «Фашизм і футуризм», підписану Варварою Жуковою. Автор полемізує зі статтею Г.Калицького «Українська література в світлі націоналізму», надрукованій у «Розбудові Нації» за березень-квітень і травень 1929 року. В статті Варвари Жукової подано виразне пояснення, що «Розбудова Нації» - це Орган Проводу Українських *Націоналістів, який (провід)* перебуває за кордоном.

Якщо ще взяти до уваги факт, що прізвище Варвара Жукова є псевдонім (правдоподібно, К.Буревія) (згадана стаття, присвячена М.Семенкові, дійсно, увійшла згодом до збірки К.Буревія «Три поети», 1931 р. - *Ред.*), то стає очевидним, що під формою полеміки зі статтею одного з еміграційних українських літературознавців автор з «Пролітфронту» бажав подати до відома українців на східних землях про факт існування за кордоном Проводу Організації Українських Націоналістів та про видавання ним свого офіціозу «Розбудова Нації». Це тим більш помітно, що автор полемічної статті вибрав і назвав у своїй відповіді якраз ті числа «Розбудови Нації», в яких були надруковані постанови Конгресу Українських Націоналістів про ідеологію і програму ОУН. Це, очевидно, міг бути зручний маневр для того, щоб під маскою цитат і полеміки подати до відома східньоукраїнським читачам цілеві факти про існування націоналістичної організації.

З «Нарису історії ОУН»

Варвара Жукова

ФАШИЗМ І ФУТУРИЗМ

У своїй статті про «Кричуще божество» М.Хвильовий застерігає радянське суспільство проти тієї небезпеки, що виразно помічається на писаннях «митців нової генерації». Перечитавши альманах цих «митців» - Авангард № - а», Хвильовий прийшов до тієї думки, що у писаннях наших футуристів «хвильовізм знайшов собі місце скоріше без доброї волі і свідомого бажання ідеологів комункультури». Разюча марксистська малограмотність серед попутників - звичайне явище, і тому, - говорить Хвильовий, - не дивно, що і «пролетарські митці нової генерації» змішують ленінську національну політику з мазепинством» або... «дуже болють болями українського войовничого націоналізму, і саме в його імперіялістичних прагненнях: мовляв яка шкода, що Україна не відограла ролі Риму й не висунула свого імператора на цілий світ!»[1]).

Думки М.Хвильового з приводу шовіністичного «ухилу» «митців нової генерації» багатьом здалися парадоксальними. Не читавши журналу, важко, звісно, уявити собі ідеологічне обличчя літературного напрямку, а треба правду сказати, що читачівське коло Семенкових «коштовних видань» не перевищує кількости тих колишніх людей, що завжди «засідають» у кафе на вул. К.Лібкнехта й провадять приятельські розмови про деструкцію мистецтва.

Для тих же людей, що знають історію футуризму й стежили за розвитком його на Україні, ясно, що М.Хвильовий мав цілковиту рацію сигналізувати небезпеку з боку того літературного напрямку, що перед очима радянського суспільства розкладається й смердить усіма пахощами дрібнобуржуазного трупу.

М.Хвильовий красномовно довів, що так звані «митці нової генерації» спеціялісти відшукувати контрреволюцію там, де її немає, і не добачати її там, де вона почуває себе, як у рідній хаті, опинившись «у становищі відносної безконтрольности», самі почали марити про ту націоналістичну «продуховину», що була колись гаслом Аглаї з «Вальдшнепів», і докотилися до ідеалізації Івана Мазепи, як «найкращого» нашого гетьмана. О.Влизько так і написав у своїй статті «Поїзди йдуть на Берлін». Проте, «розгрому Івана Степановича Мазепи ми йому (говориться про Петра І) простити не можемо, бо це був найкращий наш гетьман»[2]).

Влизько, Семенко і К° не можуть зрозуміти, що, коли марксисти висловлюються проти колоніяльної політики Петра І, то це робиться зовсім не для того, щоб ідеалізувати Мазепу, мазепинство й гетьманщину.

Я хочу розвинути далі думку М.Хвильового й довести, що націоналістичний ухил «митців нової генерації» не є випадковий, а виходить із суті футуристичного напрямку в мистецтві, того напрямку, що, як і фашизм, хоч і дійшов міжнародного значення, а всеж таки базується в кожній країні на самих тільки націоналістичних підвалинах і, як висловився Марінетті, «до експорту не належить».

---

[1] М.Хвильовий. "Про кричуще божество". "Комуніст".
[2] Авангард. Альманах пролетарських митців нової генерації" №-а

Несвідомий «хвильовизм» ідеологів «комункульту» не є випадковий, бо походить із природи футуризму, з футуристичного світогляду. Того, що футуризм репрезентує собою цілу систему світовідчування, що він є і хоче бути самостійним світоглядом ідеалістичного гатунку, цього, здається, ніхто не стане заперечувати, коли пригадає, як завмирала перед нашими очима формальна метода в літературознавстві.

Марксистська критика погодилась на тому, що формалізм - це цілий світогляд. А формалізм був і є теоретичною підвалиною футуризму. На сьогодні формальна метода остаточно скомпромітована і, як засуджена ідеологія, спокійно доживає свої останні ідеалістичні дні.

Так стоїть справа з найближчою до футуризму методою літературознавства. Теорію засуджено, а практика ще й досі «дає багаті врожаї мистецтва» дрібнобуржуазного гатунку. Це тому так трапилось, що футуризм встиг формально перефарбувати свої «кофти» з жовтого на червоний колір, а формалізм, що спеціялізувався тільки на поетиці, не виявляв своєї філософії, свого ідеологічного зв'язку з футуризмом.

Філософія футуризму яскраво накреслена в маніфестах італійських футуристів, як та філософія, що протиставляла себе філософії пролетаріяту. Основоположник футуризму - італійський мільйонер Марінетті багато разів виступав проти соціялізму, проти пролетарської революції. Російський перекладач Ф.Марінетті - відомий футурист Вад.Шершеневич, помітивши в поглядах свого вчителя «реставроване ніцшеанство», слушно зауважив, що головне в світогляді Ф.Марінетті є те, що він не визнає соціяльного ідеалу робітничої кляси, не визнає соціялізму й міжнародньої солідарності пролетаріяту, протиставляючи їм патріотизм та імперіялізм.

Марінетті бів привідцею імперіялістичної війни й провозвісником фашизму. Він перший в Італії почав проповідувати італійський великодержавний шовінізм. 1911 року він уже йде самоохотником воювати з турками й постачає для військових штабів й контррозвідок літературу про так звані «турецькі звірства». Описуючи «Бій біля Триполі», Марінетті, наче справжній кретин, захоплюється вбивством заради вбивства й убачає в цьому високу красу. Одна термінологія чого варта: «оркестра нічних траншей», «велика симфонія гранат»... або: - «О, як це гарно! Яке щастя! Божевільна радість стискає мені горло»...

За рік до імперіялістичної війни Марінетті, наче собака спущена з цепу, репетує на всю Італію:

- «Геть антимілітаризм»!

- «Геть Австрію»!

- Слово «Італія» мусить горіти яскравіше, ніж слово «свобода»!

Російські футуристи прекрасно розуміли настрій Марінетті й співчували йому. В.Шершеневич у передмові до «Битвы у Триполи» просто захлинається від співчуття майбутньому фашистові:

- «Боль за родину, которая должна выкарабкаться из-под груды руин и развитию которой мешают австрийские тиски, боль за родину, погибающую, - о, какая это величественная и жуткая боль!»[1]).

З російських футуристів не один Шершеневич так високо ставив патріотизм Ф.Марінетті, бо російські футуристи, ці «примітиви XX століття», теж були патріотами «своего отечества». Кручоних часто підкреслював, що вони «высокого мнения о своей родине»; Бурлюк закликав на визвольну боротьбу проти німців во ім'я «Великої Росії»; Хлєбніков теж оспівував національну війну, був захоплений «высокой верой в высокие судьбы России» й пророкував: «Победная слава да идет!» Усім відомий націоналізм В.Каменського та В.Ховіна, що під кінець став одвертим наслідувачем нововременця В.Розанова. Одне слово, патріотизм російського футуризму теж до «експорту не належав» і був такого ж гатунку, як і патріотизм італійських футуристів.

Навіть наш кволий Михайль Семенко перед початком імперіялістичної війни захопився войовничим футуризмом і марив за допомогою війни звільнити «рідну неньку Україну» з-під «руїн» минулої неволі:

Нема нам вартостей взамін,
І пал живий нас в пущі водить.
А на руїнах сірих стін
Уже трава зелена сходить.
Гартуйте дух. Пора на волю.
Тікають степом вороги,
Не нарікати нам на долю,
Огляньмось сміло навкруги!

А під час війни (1915 р.) Семенко став уже націоналістом гатунку тих націоналістів, що ждали від царського маніфесту автономії для буржуазної України. Семенко благословляв мобілізованих, що «завтра вибувають вони на війну». Спокійний і задоволений з військової муштри, Семенко так возвисив свій патріотичний «глас»:

І під згуки похідного маршу
Вони вирушать струнким рухом,
Сталевим рухом від наших наметів
Завтра вони підуть на вокзал [2]).

Щоб так захоплюватися «струнким рухом» 11/VIII-1915 р., коли царська армія втікла вже з Галичини, треба було стати безоглядним патріотом і максимальним міщанином.

Щоправда, націоналізм українського міщанства під час імперіялістичної війни був позбавлений не тільки революційного, а й взагалі будь-якого активного змісту і не давав М.Семенкові надій на багаті наслідки з війни «до переможного кінця». Тому нашому «хутористові» довелось використати тільки один із маніфестів раннього футуризму, а саме, «маніфест похотливости».

[1] "Битва у Триполи, пережитая и воспетая Ф.Маринетти. Перевод и предислов. В.Шершеневича. "Унив. Библ." М.

[2] М.Семенко. Кобзар. ДВУ, 1925, стор. 145.

11 січня 1913 р. футуристка Валентина де Сен-Пуан оголосила в Парижі «Футуристичний маніфест похотливости», основною думкою якого було Фрейдівське гасло: «Похотливість - це сила».

- «Похотливість, що її розуміється поза всякими моральними концепціями, тільки як істотний елемент життьового динамізму, є сила», - так писала В. де Сен-Пуан у своєму маніфесті й радила, щоб після бою переможці в завойованих країнах гвалтували жінок, «щоб відродити життя» [1]).

Стоячи на грунті цього маніфесту й репрезентуючи собою націоналізм українського міщанства, М.Семенко розсудив так, що не слід йому чекати кінця війни, щоб у купі з переможцями гвалтувати жінок, і почав «веселий, як баран» - виконувати цю місію футуризму самостійно, пишучи порнографізи й оспівуючи в них «оксамитові животи» [2]), «теплі коліна», «червоні поцілунки», «спідні сукні», «перса панночок», ексцеси з намагнетованими принцесами й статеві акти в автомобілях і інших, не зовсім пристосованих для цього, приміщеннях.

Це так захопило нашого «креза», «генія», «великого жулика» і «пана-футуриста» (як називав себе Семенко), що він навіть присягається (1915 р.) ніколи не звертати з цього шляху й не вважати на якусь там нікчемну демократичну «юрбу»:

Я покохав свої поези,
Свої сріблянії пісні,
Безумно знойні еротези
І привиди в блакитнім сні.
Я не схилю з шляху ні разу
І на юрбу не подивлюсь,
Я повний смілого екстазу,
Я смерти й бога не боюсь.
Коли ж настане час свавільний
І рухне грунт, де я стою,
Тоді піду незримий, вільний,
І свою музу розіб'ю.
А зараз ваш я, еротези,
Гарячі перса в знойнім сні
Я покохав свої поези
Свої сріблянії пісні [3]).

Правда, трохи згодом, коли «рухнув грунт» під ногами «крезів» і «принцес», Семенко відмовився від цієї програми: «музи» своєї не розбив, про «блакитні сни» забув і став підлабузнюватися до «юрби», пристосовуватись, перефарбовуватись. Але про це поговорімо потім, а зараз нам треба з'ясувати соціяльну природу футуризму взагалі. Як уже встиг помітити читач, усі футуристи «однаковим миром мазані».

[1] "Манифесты итальянского футуризма". М. 1914.
[2] Всі цитати взято з Семенкового "Кобзаря".
[3] "Кобзар", стор. 138.

Я.Шапірштейн-Лерс ще 1922 р. довів дрібнобуржуазність походження російського футуризму і його неослов'янофільський націоналістичний характер, що походив із інтелігентського дрібнобуржуазного народництва й, «находился в коренном противоречии с подлинной революционностью - революционностью пролетариата» [1]).

Трохи пізніш (1926 р.) І.Маца талановито з'ясував природу футуризму взагалі. Він говорить, що «рух у футуристів став не тільки творчою силою, а й естетичною й етичною основою життя». Іншими словами, рух тут - абстракція, метафізика, - та сама абстракція, що в декадентів називалася «красою», а у символістів - «людським добром». А втім, ріжниця невелика. І тут і там - філософський феномен, і тут і там ідеалістичний грунт. Ріжниця тільки та, що абстракція декадентів - естетизм пасивного, задоволеного міщанства, а абстракція футуристів - естетизм активного, незадоволеного міщанства. «Футуристичний напрямок, - підкреслює Маца, - висунула сучасна соціяльна сила капіталістичного виробництва на основі дрібнобуржуазного метафізичного світогляду» [2]).

Дальша еволюція футуризму цілком відповідає соціяльній природі цього дрібнобуржуазного напрямку в мистецтві.

Залежно від своєї ролі у виробництві, дрібна буржуазія ввесь час хитається поміж двома головними силами, що зустрілись у велетенській боротьбі, між клясою капіталістів і пролетаріятом.

Фашизм виріс із соціял-патріотизму дрібної буржуазії. Як певна політична категорія, він починається там, де «в зв'язку з хитанням капіталістичного господарського порядку і в наслідок особливих об'єктивних і суб'єктивних умов, буржуазія використовує, щоб перетяти шлях розвиткові революції, незадоволення дрібної й середньої, міської і сільської буржуазії і навіть деяких шарів деклясованого пролетаріяту, щоб утворити реакційний масовий рух. «Так характеризують фашизм тези «Про міжнароднє становище й завдання Комінтерну», що їх ухвалив VI Конгрес Комінтерну. І далі: «В більш-менш розгорнутому вигляді фашистські тенденції й зародки фашистського руху є тепер майже всюди. Ідеологія клясового співробітництва, ця офіційна ідеологія соціял-демократії в багатьох пунктах збігається з ідеологією фашизму. Фашистські методи, застосовувані в боротьбі проти революційного руху, в закордонному вигляді є так у практиці багатьох соціял-демократичних партій, як і в практиці реформістської профспілкової бюрократії. У сфері міжнародніх стосунків фашизм провадить політику насильства і провокації. Фашистська диктатура в Польщі й Італії виявляє дедалі агресивні тенденції й становить постійну загрозу мирові, загрозу військових авантур і війн для пролетаріяту всіх країн [3]).

Італійський футуризм це література італійського фашизму. Італійські футуристи були справжніми привідцями імперіялістичної війни, справжніми лицарями імперіялізму й співцями «війни до переможного кінця». Марінетті

[1] Я.Лерс. "Русский футуризм". Изд. Миронова. М. 1922.

[2] И.Маца. "Искусство современной Европы". Гос. Изд. М. 1926.

[3] Додаток до книги Бухаріна "Міжнародне становище й завдання Комінтерну". ДВУ. 1928.

брав участь у війні в ролі капітана й командував загоном автопанцерників, написавши потім книгу «Крицевий альков», що її називають тепер «Гімном панцерним автомобілям».

Тов. Маца говорить, що - «Якби в Італії перемогла пролетарська революція, то футуристи приєдналися б до неї [1]). Але переміг не пролетаріят, а фашизм, і всі футуристи стали фашистами, за винятком Джовані, Папіні, що став правовірним католиком і написав книгу про життя «господа нашого Ісуса Христа». Сам Марінетті, що під захистом фашистської поліції відпочиває тепер від своїх войовничих авантур у власному розкішному палаці, почуває себе справжнім фашистом і свої фашистські ідеали висловив у брошурі «Мир комунізму». Його ідеалом у мистецтві тепер є тактилізм - найвищий щабель футуризму, на якому визнається, що маса не може сприйняти «творчої динаміки футуризму», а тому й футуристи не хочуть нічого спільного мати з масою, з цією «грубою, сирою більшістю». Тактилізм утворить рай на землі, тільки не рай комуністичний, а футуристичний.

У цьому раю найперше важитиме не психіка людини, а зовнішні органи, насамперед, дотикальні органи: пучки, губи тощо. Мислити людині не треба буде, відбувати якісь складні перечування й сильні емоції теж не треба, а відціля непотрібним стане й висловлювати емоції та перечування в словесних образах. Слово взагалі стане зайвим. Досить буде Ф.Марінетті торкнутись пальцем до Семенкового носа, як Семенко вже й догадається, чого праотець хоче. Думки свої італійські футуристи гадають передавати один одному не словами, а дотиками, поцілунками... Тактилізм мусить поширитися на все життя, навіть речі мають пристосовуватись до футуристично-тактилістичного дотикального світогляду. Марінетті заперечує звичайні речі й вимагає тактилістичних подушок, ліжок, сорочок, кімнат і навіть спеціяльного тактилістичного театру!..

Така ж доля спіткала Михайла Семенка.

Проповідуючи під час війни улюблений в усіх соціял-патріотів бюргфриден:

Люди, щастя з вами, і як мало для цього мови:
Будьте людьми.

Семенко сподівався, що в наслідок війни здійсняться мрії його кволого міщанського націоналізму:

Сниві прадіди забуті
В грудях встануть враз,
Встануть безвістю закуті,
Вже в останній раз.
Співи матері, почуті
В колисковім сні -
Всі слова перезабуті
Забренять в мені.

[1] Правільніш було б: примазались. *К. Б.*

Вітряки, хатки, долини,
Січ, зелений гай -
Всі ці образи прилинуть
Скажуть: «Не займай!» [1])

Як на кого, то Січ, сиві діди й білі хатки - є анахронізм, а для М.Семенка це є ідеал майбутнього. Справді - futurum!

Кажу ще раз, що Семенків кволий націоналізм був позбавлений революційного змісту. Це був націоналізм того міщанина, що сподівався дістати культурну автономію для України в наслідок царського маніфесту або наказу князя Ніколая Ніколайовича. Відціля й проповідь бюргфридену, любов до принцес, презирство до «юрби» й страх перед революцією.

Коли ж настане час свавільний
І рухне грунт, де я стою,
Тоді піду незримий, вільний,
І свою музу розіб'ю [2]).

І справді, коли почався «час свавільний», коли вибухнула революція й вибила грунт із-під ніг крезів, принцес і міщан, Семенко почував себе над безоднею:

Хочеться казки. Хочеться тиші.
Галаси, сурми виснажили мозок.
Серце - серце моє ледве дише,
Ніби йому дали 100 різок.
Хочеться далі, ну, хоч в Австралію.
Виберу на мапі найсамотніший острів.
Перекину з собою віків вакханалію
І мої поезії гострі [3]).

Семенко «музи» своєї не розбив, а почав просто тікати від революції. Переїхав із Владівостока до Києва, а тут, побачивши «національне відродження» (1918 р.), трохи заспокоївся:

Яка іронія - мій шлях збігся
З шляхом якогось відродження.
Поете, не бійся
Випадкового ототожнення!
Коли справді історія людства спіраль є -
То це астрологічна спіраль особистости і юрми.
Але я не думаю, що тут - провалля,
Бо я ж з дитинства сміливий і німий [4]).

Словом, у «душі» Семенковій забриніли: «сиві прадіди забуті», «Січ», «зелений гай»... і блиснула думка, що й тут «особистість» зможе запанувати над «юрбою». Треба тільки приборкати цю юрбу. Здавалось, що це справа певна й «провалля» не буде. Але невблаганні революційні події

[1] М.Семенко. "Кобзар", стор. 225.
[2] Там же. Стор. 138.
[3] Там же. Стор. 239.
[4] Там же. Стор. 338.

вибили й остаточний грунт: сидячи в київській кав'ярні, Семенко побачив, що в історичній «колоді карти перевірені», що свою долю зв'язувати з націоналістичним рухом немає жадної рації. Сказавши одного разу:

«Я не іду va banque» [1]),

Семенко почав перефарбовувати свою жовту кофту на червоний колір, запобігати ласки в тієї «юрби», що колись так зневажав, і взагалі примазуватись до революції, «викинувши блакитний з голови пень». Це примазування почалось 1930 р. й триває до сьогодні. Семенко залишився таким же «обывателем» у своїй творчості, яким був і до революції. Вірити в його революційне переродження на підставі його революційної фразеології, не можемо, бо знаємо, що фразеологія у футуристів вживається для фразеології. Підкреслюю це цитатою з книги П.Мєдвєдєва: «По учению формализма, в поэтическом языке, самое выражение, т.е. его словесная оболочка, становится целью, а смысл или вовсе элиминируется (заумный язык) или сам становится только средством, беразличным материалом словесной игры». «Поэзия, - говорить Рома Якобсон, - есть не что иное, как высказывание с установкой на выражение...Поэзия индиферентна к предмету высказывания» [2]).

Повірмо авторитетові Р.Якобсона, одного з найталановитіших теоретиків футуризму й зарахуймо, що коли в М.Семенка і його прозелітів трапляється твори на революційні теми, то це тільки так, «для выражения», а в суті наші футуристи зовсім індиферентні до такого предмету, як революція.

Тут треба підкреслити, що «заумна мова» в Семенка з'являється тільки після того, як він почав примазуватися до революції. Семенкова поетика взагалі якось раком повзе, коли її порівняєш з поетикою російських футуристів. Російські футуристи починали з «заумної мови» й дійшли перед своєю смертю до функціональної поезії, а Семенко починав з функціональної поезії (виконання соціяльного замовлення дрібнобуржуазного міщанства) й дійшов до «заумної мови» (теперішня деструкція). Сумно було читати Семенкові «заумні вправи» в «Поемі про те, як»... на вісімнадцятому році футуристичної історії.

Щоправда, ми в цьому вбачаємо впливи еволюції Ф.Марінетті. Семенко йде не тією лінією пролетарізації, що пройшов В.Маяковський (з Маяковським наші футуристи ввесь час жорстоко воювали та обкрадали його), а лінією аристократизації, лінією тактилізму Ф.Марінетті, формальною лінією фашистського футуризму.

Відціля всі твердження «Нової генерації» про те, що мистецтво, як емоційна категорія відмирає», відціля їх погляди на слово, театр і образотворче мистецтво.

Використовуючи «с установкой на выражение» таку фразеологію, як «соціяльне замовлення», «функціональне мистецтво», пролетарські митці «Нова генерація» чинили й далі свою шкідницьку роботу на

[1] М.Семенко. "Кобзар", стор. 225.
[2] П.Медведев. "Формальный метод в литературоведении". Изд. "Прибой". Лен. 1928.

культурному фронті, запроваджуючи гнилі погляди на культуру та мистецтво серед аполітичної інтелігенції й вивозячи інколи ці погляди в робітничі райони, пробуючи культурно роззброїти пролетаріят.

Тов. І.Микитенко помітив уже наслідки шкідливої роботи наших марінетистів і протестував проти неї на II з'їзді ВУСПП'у. У своїй доповіді про «Пролетарську літературу за доби реконструкції» т.Микитенко зазначив, що з боку так званих «пролетарських митців «Нової генерації» повстає «загроза підмінювати діялектику Маркса й Леніна на механічний матеріялізм, марксистське мистецтвознавство на рефлексологію. Справа в настановленні «Нової генерації», - говорить тов.Микитенко: в її плятформі, в її теоріях, за якими проголошується відмирання мистецтва, яко емоційної категорії... Теоретики «Нової генерації», - говорить т.Микитенко, - за ідеал людини хочуть (!) проголосити людину без емоцій із самими, мовляв, умовними та безумовними рефлексами. Ми ж не можемо на це пристати, знаючи, що в медицині зареєстровані випадки відсутности емоцій у ідіотів»... [1])

Ми дякуємо тов. Микитенкові за діягноз, але не погоджуємось щодо висновків. Ми гадаємо, що наші футуристи на даному етапі свого розвитку підмінюють марксизм тактилізмом, використовуючи марксистську термінологію «с установкой на выражение».

В цьому ми вбачаємо небезпеку потенціяльного фашизму, а тому й ставимося до націоналістичних рецидивів «пролетарських митців «Нової генерації» з особливою увагою.

Ці «митці» тепер вихваляються тим, що вони колись перемогли Хвильового в дискусії на тему «Европа чи Просвіта». Ми такої заслуги за ними не знаємо. Під час дискусії наші панфутуристи мовчали й заговорили тільки після того, як з'явилися партійні директиви, коли вже й сам М.Хвильовий відмовився від свого ухилу. Заговорили ж вони про те, що було б краще «енергію», що її вживається у формі грошей на сприяння груповим журналам, перетворити на нову енргію, яка дозволила б незабаром побачити українському читачеві пару нових журнальчиків европейського вигляду» [2]).

Тепер пару цих «журнальчиків» Семененко має до послуг своєї «невеличкої, але чесної компанії», але як він їх використовує, куди витрачається ця «нова енергія»?

Витрачається вона на порнографію, на «выражения», на різний словесний мотлох, на тактилізм і потенціяльний фашизм.

. На сьогодні Семенкова програма є та, що була в М.Хвильового під час дискусії про шляхи розвитку нашої літератури. Різниця тільки в тім, що М.Хвильовий, одвертий і експансивний, не ховав своїх думок під «выражениями» й доходив у полемічному газарді до самісінького краю, а Семенко, який вважає за краще спокійненько сидіти в своїх «европейских журнальчиках», боїться ходити «ва банк».

---

[1] "Гарт". № 9. 1929.
[2] "Бумеранг". К. 1927.

Свою орієнтацію на буржуазну Европу Семенко формулював у циклі віршів під назвою «З закордонних віршів».

У першому вірші Семенко робить «конкретну пропозицію»:

Товариші,
Говорю серйозно: без Европи нам -
Як попам без
душі:
Обійтись ніяк не можна.
Відсутність маштабів і рівноваги - смерті
тотожня.

До якої ж «рівноваги», до яких «маштабів» прагне М.Семенко? Може, він хоче прищепити нашій літературі кращі зразки художніх европейських досягнень, може дбає про утворення зв'язку з пролетарською культурою Заходу? Аж нічогісінько! Семенка цікавить тільки міщанське життя буржуазної Европи. З цього боку характерна «Пісня поета, що пробув три тижні у Берліні за командировкою Нар. Ком. Освіти»:

Виганяє, як матка - плід, Берлін командированого поета,
бо він уже витратив усі марки на крам, що замовила
перед від'їздом жінка -
йому огидла вже косоока Шпрее, та й
кров од незвичного посту
біжить
кровогоном
надто гінко.
Ах, Берлін, Берлін, місто мікробів кашлю, нежиті й грипу!
Ах, Берлін і святкові вітрини принади.
І кафе, і кіно, і ревю, і райнгардовський цар Едип, - у
пролетарському
засумленому серці
скипілися
всі твої універмаги, вертгайми, каведе і ювелірні склади!
Ах, Берлін, Берлін - чорний Берлін, як каже Семенко,
нудний Берлін, місто безавантурне самогублів, як каже
Влизько!

Чи дасть мені ще
Радянська влада кохана
долярів!
Хоч невеличку жменьку -
щоб і на той рік хоч трохи я відчув себе у
справжню культуру, европейську, закоханим! [1])

Так ось воно як... Витрачає Семенко радянську «енергію», цебто валюту, на берлінські кафе та вітрини - та ще й «выражается», кепкує з радянської влади. Наслідки з подорожі несподівані. Ми певні, що на той

[1] "Нова генерація". 1929. № 8.

рік «Радянська влада кохана» долярів Семенкові на берлінські кафе не дасть. Бо поїзди митців нової генерації «йдуть на Берлін» не в інтересах революції, а «мимо комунізму».

Одне слово, ми рішуче висловлюємось проти «несвідомого хвильовизму» й потенціяльного фашизму «пролетарських митців нової генерації», висловлюємось проти, не боячись, що «Розбудова нації», «орган проводу українських націоналістів» візьме їх під свою оборону і знову накинеться на нас мокрим рядном, як недавно накинулася з приводу наших симпатій до російської літератури. «Розбудова націй» - це празький орган західньо-українських фашистів, що зібрались навколо «Його Превосходительства генерала М.Омеляновича-Павленка Старшого».

Цим патріотам нашої батьківщини страшенно не подобається моє твердження про велику вагу для світової культури таких російських велетнів, як Пушкін, Достоєвський, Некрасов, Толстой... У цьому вони почули «ганебний голос молодої української критики».

Якийсь Г.Калицький надрукував у «Розбудові нації» статтю: «Українська література в світлі націоналізму». Так от, із слів Калицького виходить, що я абсолютно «випадаю» з пляну «національної літератури». Щоправда, я «випадаю»з цього пляну в «хорошій компанії» разом з П.Тичиною і М.Хвильовим. Футуристів і неоклясиків наші фашисти приймають до своєї системи мистецтв.

Справа в тім, що наші фашисти давно вже почали шукати серед радянських письменників того Мойсея, що виведе нашу літературу з московсько-комуністичного полону на «ясні зорі» українського фашизму [1]).

Їм здається, що «оскільки українська література має не лише поверховно, але й внутрішньо позбутися позитивістично-раціоналістичної закраски та плиткого утилітаризму, мусить вона вповні перейняти західницький, активістичний світогляд, що виріс на підставі воюючого католицизму й ренесансу, та розвиватися з духом часу в згоді з модерними духовими течіями, а саме з інтуїтивізмом і волюнтаризмом, висловом яких є на Заході експресіоністичне й найновіше по-експресіоністичне мистецтво» [2]).

Отже, треба, виходить, знайти такого ватажка, який би повів радянське мистецтво до католицького ренесансу. І запам'ятайте: цим ватажком може стати тільки людина фашистської вдачі: вольова, смілива, безпардонна.

Тичину фашисти вже давно забракували, бо він «з хвилею, коли перейшов здекляровано до групи комуністичних поетів, стратив увесь свій поетичний розгін» [3]).

Тепер, з огляду на «капітуляцію европейців», забраковують і М.Хвильового; забраковують і В.Поліщука; взагалі забраковують усіх тих наших поетів, у чиїх творах можна знайти справжній революційний вогонь.

[1] Див. мою статтю "Літературний штаб укр. фашизму". "Ж. й Р.", 1925 р. № 6-7.
[2] "Розбудова Нації". 1929 р. № 5. Стаття Калицького.
[3] Там же.

Не заперечують фашисти з «Розбудови Нації» тільки наших футуристів та неоклясиків, а біля особи його задрипаної величності «короля футуропрерій», Гео Шкурупія, просто танцюють «на задніх лапках», ставлячи його на почесне місце серед европейських митців з «волюнтаристичною» вдачею. «Такими дійсними творцями, - говорить Калицький - є німець Курт Швіттерс», а з українців - частинно теж українець Гео Шкурупій». Влизько теж «надзвичайно обдарований» поет.

Футуристичний світогляд дуже подобається українським фашистам.

«Сам футуризм, як могутній мистецький напрямок початку 20 століття, покликаний до життя італійцем Марінетті, швидко поширився по цілій Европі та став найміцнішим мистецьким виразником нового емоціональноволюнтаристичного світогляду. Саме ворожість до всякої форми й стилю, котра викликує стільки протестів серед читачів і критиків, була найкориснішим чином футуристів, що таким робом вдихнули нове життя в закостенілу атмосферу побудованої на позитивістично-раціоналістичному світогляді европейської літератури» [1]).

А про український футуризм Калицький так висловлюється:

«Започаткований, як чисто мистецький напрямок Семенком ще перед революцією, український футуризм прибрав тепер також сильну політичну тенденцію московського свого первозразку й став одним з цікавіших літературних напрямків сучасної України».

Тепер, коли довідаються фашисти з «Органу проводу українських націоналістів» про мазепинство «Нової генерації», про те, що наші панфутуристи почали вже «з Москвою рвати» й орієнтуються на гетьмана а Іа Мазепа, на кафе, вітрини та інші «принади» буржуазної Европи - коли почують про це фашисти, то, безумовно, піднесуть на фашистському щиті й возвеличать наших «хутористів» до світових маштабів і не завагаються висвятити Гео Шкурупія - за допомогою уніятської церкви на ватажка українського мистецтва, на ватажка до Католицького Ренесансу! Ми теж гадаємо, що він кандидат «подходящий». Гео Шкурупій має нахил і до монархізму, бо не для самого ж «выражения» йменує себе «королем», та й з богами має не абиякі стосунки, навіть називає себе «святим Георгієм». А до того ж він «переможець дракона» й зовсім «подібний до бога готентотів». А волюнтаризму, сміливости й безпардонности в Гео Шкурупія стільки, що він навіть «Володьку Маяковського» на «обидві лопатки» повалити зможе.

Прошу переконатись! В «Семафорі у майбутнє» Шкурупій надрукував виклик до Маяковського, Каменського та Єсеніна «на невиданный поединок» такого змісту й вигляду:

---

[1] Всі цитати взято із статті Г.Калицького "Українська література в світлі націоналізму". "Розбудова Нації", 1929, число 5/17.

НЕВИДАННЫЙ ПОЕДИНОК!

Граждане, развесьте уши, чтобы удлинились до ослиных! расширьте зрачки ваших глаз, чтобы были, как солнце!

ПРИСЛУШАЙТЕСЬ! ПРИСМАТРИВАЙТЕСЬ!
ВНИМАЙТЕ!
Я

- ГЕО ШКУРУПИЙ -

знаменитый скальпирователь и сдиратель шкур с современных поэтов и патентованых гениев, вызываю на поединок словами (также ничего не имею против кулаков), бросая вместо перчатки старую калошу слов: «раки поели б вам морду» (это ль не оскорбление), вызываю на поединок с предрешенным концом: бродягу ВОЛОДЬКУ МАЯКОВСКОГО,порохнявого алхимика скверного суррогатчика слов ВАСЬКУ КАМЕНСКОГО и упершегося *в стенку образов и образенят* годовалого бычка ИГУГУ ЕСЕНИНА

КОНЕЦ ПОЕДИНКА ПРЕДРЕШЕН:

со скальпа ВОЛОДЬКИ я сделаю хороший смычок, ВАСЬКА даже и не догадывается, что из его позвоночника можно сделать хорошую флейту (все остальное у него пригодно только для свалки). Особенно интересует меня шкура годовалого бычка ИГУГУ ЕСЕНИНА, которую я натяну на барабан в звукоркестре своего кинематографа, где знаменитый юконец МИХАИЛЬ СЕМЕНКО продемонстрир. свою каблепоэму «ЗА ОКЕАН». О мои годовалые бычки: МАЯКОВСКИЙ, КАМЕНСКИЙ, ИГУГУ ЕСЕНИН!

УВИЛИВАНЬЕ НЕ СПАСЕТ

я очень ловкий команч в прериях футуризма, и у меня бесконечное лассо остроумия, которым я выловлю вас, как буйволов.

НЕВИДАННАЯ ОХОТА!

Яка прекрасна автоатестація! А яка сила! «Знаменитый скальпирователь и сдиратель шкур»... А яке рафіноване нахабство «в выражениях»!

А як він у «Авангарді» №-а «скальпирует» ідеологію в мистецтві, як здирає шкіри з тих, «що спрощують питання культури, ставлячи наголос тільки на ідеології, коли саме цю ідеологію різні Шкурупії беруть тільки «с установкой на выражение»!

А яка в нього безпардонність, коли він починає шукати націоналістичної продуховини» в радянському мистецтві, - тільки-но послухайте:

«Лише деякі мистецтва ще мають національні особливості; мова, місцеві умови, географічні, соціяльно-побутові та економічні, але останнє вже більше інтерпретується в клясовому розумінні, хоча ознаки національні тут ще яскраво виразні і їх відкинути не можна» [1]).

Отже, як бачить читач, у Г.Шкурупія мистецтвом стали: мова та місцеві, географічні, побутові й соціяльно-економічні умови!

Феноменальна безпардонність і неписьменність.

А може це наш «сдиратель шкур» зібрався довести, що на Україні такі прекрасні «мистецтва», як географія та економіка, остільки зберегли свої «національні особливості», що треба ці «мистецтва» направити шляхом до Католицького Ренесансу?

Може справа дійшла вже до «деструкції» п'ятирічки та радянської конституції?

Але ми гадаємо, що на цьому пункті «деструкція» зовсім закінчиться.

Ніяких зловживань блюзнірством, дикунством та потенціяльним фашизмом радянська суспільність не дозволить навіть явним деґенератам.

Доба реконструкції, доба напруженої боротьби за перебудову народнього господарства вимагає від мистецтва серйозности, щирости, творчого екстазу та революційного горіння.

Ті, що носять свої мозки «набекрень», ті, що вміють тільки смердіти, механічно випадають із системи пролетарського мистецтва.

Футуристичний напрямок у мистецтві, що народився в епоху революції, як продукт розкладу буржуазної психіки, свою історичну місію давно вже виконав, залишивши по собі лише безпорадних епігонів, що нічого вже нового не можуть дати й повинні зійти з історичної сцени.

Футуристи, що ніяк не можуть спорідднитися з чужою для них психікою пролетаріяту, проповідують під виглядом беземоційного мистецтва голе блюзнірство, культурний нігілізм і літературно-політичне «наплювательство».

На даному етапі розвитку радянського мистецтва футуризм надто шкідливий, бо дискредитує в робітничо-селянських масах цілево-спрямовану, пролетарську літературу, шельмує її своїм цинізмом, «наплюва-

[1] Г.Шкурупій. "Нове мистецтво в процесі розвитку української культури". "Авангард" №-а.

тельством» та безпардонністю, а своїми «функціональними» вправами, де в інтересах якобсонівської «установки» використовує комуністичну термінологію, нищить віру в можливість існування ідеологічно витриманої художної літератури.

Одне слово, сьогоднішній український футуризм культурно роззброює пролетаріят і відкриває культурний фронт для буржуазно-мистецької інтервенції. А цього тільки й треба фашистам із «Розбудови Нації».

Формальна роля футуризму теж скінчилася. А те, що й досі футуризм лежить на шляхах пролетарського мистецтва, як величезний труп, який треба перескочити, тільки заважає нашим молодим митцям шукати правдивого шляху й притаманного нашій добі мистецького стилю, бо нашим молодим поетам часто затикається рота, вказуючи на лівизну укрліфтівського тактилізму.

А я ще раз кажу, що футуризм перестав уже бути новим і лівим напрямком у мистецтві: він давно вже дійшов до самозаперечення й обернувся на реакційним чинник у мистецтві.

Треба цей труп зволікти з дороги пролетарської літератури на відповідне місце, цебто на історичний смітник.

А так звані «пролетарські митці нової генерації», коли вони справді хочуть стати пролетарськими митцями, мусять визнати свої помилки, одректися від маринеттізму, визнати марксизм, остаточно роззброїтись і чесно заробити собі право називатись «пролетарськими митцями» [1]).

І нехай вони памятають, що ті розмови, які тільки-но почались навколо групи «Нової Ґенерації» - це тільки «цветики», це тільки ті паростки, що з них незабаром виросте справжня чистка укрліфівського «мистецького» доробку.

Коли ж до цього моменту митці з «Нової Ґенерації», не виправлять своїх помилок, то як каже М.Хвильовий, - «нещадно будемо бити їх», щоб ніколи не міг приснитись фашистам із «Розбудови Нації» Католицький Ренесанс радянської культури.

1930.

[1] Після того, як ця стаття було надрукована ("Пролітфронт", № 3), Г.Шкурупій і О.Влизько засудили теорію і практику "Нової генерації", повторивши на сторінках "Літератури і Мистецтва" наші думки про шляхи й перспективи українського ліфу.

Сергій Преців

ФУТУРИЗМ ЯК ФАШИЗМ

На шляху до Католицького Ренесансу

Бачу їх - високих і русявих.
Зовсім інших, не таких, як ми.
Є.Маланюк

Останньою в часі «найдемократичнішою» сентенцією для сьогоднішнього загалу лишається цікавий вислів про те, що до спільної Мети, виявляється, можна іти різними шляхами. Подібна позиція, здається, влаштовує всіх, хто не бачить сенсу в зміні власних звичок, переконань тощо, до якої б галузі суспільно-політичного життя сам він не належав. Дійсно, кажуть вони, чим не позиція, якщо вже потім Бог нас розсудить! Так, розсудить, але не пробачить того свідомого блукання й не менш підступного збивання на манівці у власній справі, якщо зважити при цьому на існування чітких дороговказів. Не простить Він і лукавого прийняття «чужих цінностей», і знов таки свідомого ігнорування очевидности переваг свого власного шляху. Але не забуваймо при тому, що можливість існування «різних шляхів» припускалась з самого початку навіть «правдивими націоналістами». Зокрема один з лідерів антибольшевицького руху на Харківщині ще в 1934 році зазначав, що «хоча об'єднання і є необхідним для подальшого поступу, але не є обов'язковим, бо ці організації (існуючі на той час формації націоналістичного спрямування - *ред.*) можуть діяти й паралельно».

Можна пробачити (вже «зацікавленим» особам) природне почуття жаху при усвідомленні «страшних перспектив» знищення колишніх непохитних ідолів, чиї імена забирали для своїх гасел численні анархічні осередки Минувшини. Принаймні останнім часом, за якихось кілька років, всі звикли до тих «перевбирань», «перевиборів» та інших патологічних явищ в усіх сферах нашого існування. Придивились було як до досвіду світової олігархії, так і до наслідків творчих експериментів останньої: постання і розвал большевицьких осередків світу. Отже,виходячи з логічних висновків, зроблених на підставі досвіду минулих поколінь, маємо або філософськи осмислювати «страшну» втрату тих колишніх ідолів, або активно ставати до праці, не лякаючись яскравого світла високої зірки, як свідчення найвищого прояву Його волі.

Очевидні розбіжності в загальній орієнтації, якими, по суті, різняться два вищевказані шляхи сьогоднішнього поступу Нації, не дуже й вразливі, якщо зважити на дію глибинних чинників, які з тієї дезорієнтованої маси вже творять Спільноту. Тими чинниками після постання Великої Руїни XX ст. - загибелі наших визвольних змагань 1917-20-х років - зокрема в масі української інтелігенції були ідеї футуризму, і це було перше, до чого вона звернулась після усвідомлення своїх втрат. Пояснюється все це тим, що через певні умови всі наступні пошуки «своєї правди» органічно приводили до розуміння футуризму, як чергової стадії на шляху до виборення Нацією власного права на Майбутнє. То був віднайдений стиль буття, викликаний внутрішніми потребами поступу, а саме: необхідністю відродження власних культурних традицій як міцного підгрунтя національній ідеології. Взагалі футуризм за істориком Тойнбі являє собою соціальну форму крайнього відчаю. «Перша спроба втекти від дійсности - це повернутися обличчям до свого Минулого», - зазначає цей британський вчений.

На перший позір подібні висловлювання не викличуть ніяких заперечень з боку упередженого загалу - тим більш, що негайне «повернення до витоків» і є бажаним для того, хто культурних надбань власного народу просто таки «нє наблюдаєт». Але мають підступну рацію вже ті «культурники», які, пропонуючи друкувати сьогодні «хоча би й «Майн Кампф», кажуть про те, що великого розголосу ця подія не набуде. Так, не набуде, але ж викличе «гістеричну реакцію» в «прогресивних» колах, яка й відверне на деякий час загальну увагу від поступу п'ятої колони сіоністсько-московського наповнення!

З іншого боку, сказавши про те, що футуризм являє собою процес свідомого розвитку нації в усіх галузях нашого життя, роздивимось ближче на його «теоретичне обличчя». В політичному значенні, за тим же Тойнбі, футуризм закликає до розпуску всіх існуючих об'єднань, партій і сект, в ліквідації класів, а також знищення традиційних установ. Зважити на подібні радикальні моменти - творцям майбутньої української Держави - пояснюється розумінням ними того, що в конкретному випадку мова ведеться про знищення інородного щодо України тоталітарного організму влади. Хоча, застерігаючи від цих «крайнощів» (які ближче стоять до анархізму) Тойнбі доводить, що як «революція умів», подібне суспільне перевтілення може статись і без будь-яких «зовнішніх» показчиків руйнації. «Я не відкидаю ідолів, - писав свого часу Ф.Ніцше, - я лише натягаю в їх присутності рукавички».

В царині культури класичним проявом футуризму, як початку «революції», завше було проводити Акт Спалення Книг. Згадаймо, що цими ж ідеями вже в наш час був наснажений бл. пам. В.Шаламов, який свою першу лекцію по історії літератури збирався розпочати (слідом за відомим Парацельсом — з розпалювання великого кострища, де б згоріли всі колишні підручники... До речі, тим самим займався свого часу і засновник китайської універсальної держави імператор Цінь Шихуанзі, і сірійський халіф Омар, і турецький сучасник Гітлера, президент Мустафа Кемаль Ататюрк.

При цій розмові - саме бажанням «натягти рукавички» був охоплений автор цих рядків, доводячи різницю між поданими вище футуристичними ідеалами та сучасними анархістськими теоріями, а також наближення першого до українського грунту. Відомо, що на кожній стадії свого розвитку тим надбанням, як суспільно-політичного, так і соціокультурного наповнення, суспільство завше завдячувало власній інтелігенції, яка й оперувала теоріями подальшого Розквіту. І тому, природно, що маючи певний прогрес в таких сферах, що забезпечують існування справжнім можновладцям, останні «не бачили» подальшого зв'язку між конкретним «споживацьким» поступом і розвитком вже згаданих «інтелігентських теорій». Таким чином, на деякий час, відомий «прошарок суспільства» просто винищувався - до появи нових «бунтарів».

Подібне сталося й в Україні: ще на початку 30-х років український футуризм, як предтечу майбутнього розквіту Нації, було, по суті, зліквідовано. Починаючи з «літературних дискусій» та духовного плекання ідей націонал-большевизму, ця життєва теорія не набула своєї сили через те, що залізна рука Москви просто не допустила б існування будь-якої, не номенклатурної «ідеології» державотворчого характеру, крім тих, що були штучно накинуті нею Україні. Проте, навіть на той початковий період виходу фашистських теорій футуризму, в Україні існувало певне коло митців, котрі звертались до проблеми націоналізму саме під гаслами розбудови «офіційного», культурного футуризму. «Я хочу довести, - вказував свого часу один із «фундаторів» українського футуризму, що націоналістичний ухил «митців» «Нової Генерації» (орган футуристів України, який виходив під редакцією М.Семенка в 20-30-х роках - *С.П.*) не є випадковим, а виходить із суті футуристичного напрямку в мистецтві, того напрямку, що, як і фашизм, базується в кожній

країні виключно на націоналістичних підвалинах». Це писалося вже в червні 1930-го року (див. ст. В.Жукової «Фашизм і футуризм») невикритим керівником націоналістичного підпілля, а в квітні того ж року на загальнознаному процесі проти СВУ-СУМ підсудний проф. В.Ганцов на питання, яке його відношення до фашизму, відверто відповів: «Я називаю себе фашистом, розуміючи фашизм, як диктатуру націоналізму». Пізніше, вже перебуваючи під реальною загрозою наступаючих репресій, новітня теорія визвольницького руху набуває своєї сили в письменницьких колах української інтелігенції. В умовах жорстоких переслідувань з боку офіційної критики, користуючись «езоповою мовою», видатні діячі того часу плекали в своїх теоріях Ідеал майбутньої Держави. І саме в царині культурницького життя тодішньої Спільноти і було можливим існування подібних тенденцій розвитку Нації. Цей рух не був стихійним, як не було стихійним висування Спільнотою своїх провідників: підтвердженням тому лишається хоча би й та послідовність, з якою винищувались кращі націоналістичні сили того часу. Вже на початку 30-х років диявольське коло почало звужуватись, набирала своєї сили практика опосередкованих арештів та розстрілів членів українського протибольшевицького підпілля. ГПУ не гребувало і методами удаваного «викриття» ворогів, розстрілюючи в червні 1929-го року в Харкові колишнього отамана Юрка Тютюнника, як «організатора українського націоналістичного підпілля». Разом з ним було розстріляно ще 8 подібних «провідників». Згодом диявольська машина червоного терору набувала нових обертів вже в колі «пролетарських письменників». «Справа в тому, - пояснював це в 1930 році вищезгаданий «фундатор» українського футуризму, - що наші фашисти давно вже почали шукати серед радянських письменників того Мойсея, що виведе нашу літературу з московсько-комуністичного полону «на ясні зорі» українського фашизму...»

Подальші пошуки на цьому напрямі закінчилися, як відомо, фізичним знищенням провідної верстви того націоналістичного активу, що змагав проти большевицької навали. При тому мова йдеться не про конкретних провідників, котрі були з часом відізвані з теренів України взагалі,а насамперед про той склад суто письменницького наповнення націоналістичного підпілля, на чиї плечі лягав весь тягар визвольної боротьби. Ідеї ж футуризму, як грунт для подальшої розбудови єдиної національної ідеології, переходили до

інших, запалюючи серця вогнем непримиренности до ворогів. Футуризм бо не визнає холодного споглядання - у вічному пошуку нових героїв, за якими можна було б іти! Але ж стражденний загал письменницької інтелігенції 30-х був свідомий того, коли, визнавши власні невдачі, проголошував: «Значить треба знайти такого ватажка, який би повів нас до Католицького Ренесансу. І запам'ятайте: цим ватажком може стати тільки людина фашистської вдачі: вольова, смілива, безпардонна.»

Юрій Бойко

Український Засів. 1942

В культурному житті Харкова сталася знаменна подія - вийшло з друку перше число місячника «Український Засів». Невеличка, проте насяжна змістом, нашим сьогодняшнім буттям книжечка. Перший на Східних Українських Землях після знесення большевизму український журнал.

Відкривається журнал відділом поезії, який репрезентований творами Вас.Борового, Дм. Ніценка, Гр.Соколенка і Ол.Веретенченка - кожен з поетів має своє обличчя. А разом з тим мають бутнє України, бадьорість і життєрадісний оптимізм.

Особливу увагу привертає талановито написана поезія Ол. Веретенченка «Чумацька». Відчувається тут органічне проникнення в світ образів народної поезії, у світ романтики минулого, що народжує з себе нашу сьогоднішню полум'яну духовність.

Уривок з твору У.Самчука «Марія», яким відкривається прозова частина журналу, показує життя українського села за часів большевизму. Автор у невеличкому, але закінченому уривку показує боротьбу двох сил на селі - морально здорової, вірної одвічним українським селянським традиціям, і сили руйнацької, деструктивної, босяцько-московсько-большевицької.

Вельми цікавим є незавершений в деталях твір розстріляного большевиками Г.Косинки «Фавст». Це велична сувора симфонія на честь українського повстанця-селянина, що зброєю в руках обороняє Україну від большевицьких окупантів і кінець-кінцем, гине в большевицькій тюрмі.

Дошкульними, гострими й культурно зробленими сатирами на советських людей є оповідання В.Плятта «Чемність», «Князі» та В.Корінця «Колективізація».

Форму белитризованого нарису дуже вдало використав П.Гришко («Останній твір Миколи Хвильового»). Йому пощастило відтворити дуже яскраво й пере-

конливо ту внутрішню психологічну трагедію, що призвела Хвильового до акту самогубства.

Юко в нарисі «Кременчук на погляд Заходу» (враження німецького вояка) подав відомості з історії міста, змалював нинішній непривабливий вид Кременчука, лірично оспівав красу Дніпра-Славути і кинув на папір чимало дотепних, не позбавлених спостережливости зауважень щодо стилю життя людей, покалічених совєтським ладом.

Крім того, в журналі вміщено новелю П.Біляєва «Микола Лещенко», цікаву статтю В.Петрова «Готи на Україні та культура полів поховання», статтю Ю.Бойка «Григорій Косинка».

В відділі бібліографії вміщено замітку В.П. «Німецьке видання українських новель», рецензію М.Яшека на бібліографічний показник творів Шевченка, складений В.Дорошенком та рецензію Ю.Шевельова на німецько-український словник Г.Наконечної і українсько-німецький словник Я.Рудницького.

Відділ хроніки містить некрологи Миколи Григоровича Бурачека, академіка архітектури О.М.Бекетова, художника М.М.Уварова, а також вістки про культурне життя в Харкові, Києві, Бресті, Ковелі, Чернігові, Нікополі, Охтирці, Херсоні, Кременчуку.

Замість передмови - «Думки німецького вояка з приводу заснування українського літературног місячника в 1942 році». Д-Бернгард Пайєр пише: «...українському народові весь час доводилося зносити насильство росіян, поляків та інших народів, поділ та роздроблення своєї території між ними.»

Схарактеризувавши нові часи, що настають у зв'язку з поваленням большевизму, д-р Пайєр, між іншим, про нашу літературу пише таке: «Великі надії на відродження українського письменства, які починають плекати в широких колах, здаються тим обгрунтованішими, що сама українська література за найгірших років большевицького утиску довела, що ніяке насильство не може надовго задушити її. Число українських поетів і прозаїків, страчених або засланих кривавими суддями совєтів, у багато разів перевищує відповідні числа в усіх інших республіках СССР, і все ж таки країна витворила низку повноцінних своєрідних творчих сил, які доводять незламну духовну життєву миць її письменства. Дух великого поета Тараса Шевченка, співця вітчизняного ідеалу України, піднісся в найгіркіші часи пригноблення, як живе зубов'язання і пророцький символ творчого буяння своїх нащадків.»

Перше число журналу, на нашу думку, є доказом того, що наша література уже стоїть напередодні творчого буяння, ренесансу, в які віримо не лише ми, а й наші доброзичливці, що зрозуміли наші духовні устремління.

Друк №16. Зам. Р-852

ЧИТАЙТЕ В НАСТУПНОМУ ЧИСЛІ

Прапори духу

ЮРІЙ ЛИПА. БІЙ ЗА УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ

Вісімнадцять есеїв, написаних з бравурою, з вогнем і пристрастю на те, "щоб прийшла нова література Українців". Вісімнадцять есеїв, що вчать гордости за свою націю. Блискучі удари шпагою вправного маїстра в обороні нової української культури. Скрегіт і іскри заліза. Справжній "бій за українську літературу" !

Презентації

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА ГРУПА "ЧЕРВОНА ФІРА"

Літературно-мистецький фронт харківської молоді розпочинає наступ на позиції просоветських залишків української літератури.

Першодруки

"... МОЄ ЧУТТЯ ДО ВАС ЗОРЯНЕ"

Історія одного кохання. Невідомі листи Миколи Куліша до Марії Пілінської.

Незабутні

КОСТЬ БУРЕВІЙ. ЧОТИРИ ЧЕМБЕРЛЕНИ

Ця п'єса, яку дуже лаяли і критикували, пройшла в сезонах 1930-31 та 31-32 років понад 100 разів. Під час гастролів театру вагон з декораціями було спалено. Відновити автентичні гуцульські костюми не було можливо. Комсомольський актив театру, на чолі з Макаренком, вирішив створити нову, ура-комуністичну версію. Ця вистава успіху не мала і пройшла лише кілька разів.